

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»**

ПРАВознавство

**Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи**

**Для студентів економічних спеціальностей
вищих навчальних закладів**

**Суми
ВВП «Мрія» ТОВ
2013**

**УДК 342.4.(447)(073)
П68**

Рекомендовано до видання методичною радою Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», протокол № 8 від 25.04.2013.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри державно-правових дисциплін, протокол № 9 від 15.04.2013.

Укладач:

доцент кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ «УАБС НБУ»
М.С. Поліщук

Рецензенти:

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
М.І. Логвиненко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін
ДВНЗ «УАБС НБУ»
В.М. Завгородня

П68 **Правознавство** : навчально-методичний посібник / уклад. М.С. Поліщук ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2013. – 73 с.

Представлений посібник містить зміст дисципліни за темами, передбачений навчальним планом, теми лекційних та семінарських занять, методичні рекомендації для самостійної роботи студентів та орієнтовний перелік питань до підсумкового модульного контролю.

Посібник призначений для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 342.4.(447)(073)

© Поліщук М.С., 2013

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	4
МЕТОДИ КОНТРОЛЮ	6
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS	7
СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ	8
ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ	9
ПЛАНІ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	16
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	17
1. Основи теорії держави	17
2. Основи теорії права	21
3. Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність	26
4. Основи конституційного ладу України. Правовий статус особи	30
5. Судові та правоохоронні органи України	34
6. Загальна характеристика цивільного права України	38
7. Основи сімейного права України	45
8. Основи спадкового права України	50
9. Основи трудового права України	55
10. Основи кримінального права України	62
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	67
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

«Правознавство» є обов'язковою навчальною дисципліною для підготовки спеціалістів із вищою економічною освітою. Це є обґрунтованим, оскільки правознавство необхідне для набуття правового виховання і базової правової освіти. Без глибоких знань прав, свобод, чинного законодавства неможливо оперативно діяти в умовах ринкової економіки та в процесі розбудови економічної системи України. У повсякденній діяльності фахівці різних галузей стикаються з проблемами, які пов'язані саме з незнанням правових підстав поведінки в певних ситуаціях. Курс «Правознавство» допомагає у вирішенні питань відповідності поведінки приписам законів та інших нормативно-правових актів та заповненні прогалин у правовій обізнаності населення.

Особливої актуальності правова освіта набуває з огляду на прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України, відповідно до неї, багатьох законів України. Розуміння основ конституційного, виборчого, трудового, цивільного, кримінального, шлюбно-сімейного, адміністративного та інших галузей права, вивчення яких передбачене програмою курсу, стає необхідною умовою життєдіяльності кожного громадянина України та сприяє розбудові правової демократичної держави.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування системи знань з основ теорії держави і права та провідних галузей національного права України (конституційного, адміністративного, цивільного, фінансового, банківського, трудового тощо), а також міжнародного права; засвоєння основних методів правового регулювання економіки; з'ясування засад юридичного забезпечення підприємницької та господарської діяльності.

Завданням навчальної дисципліни є формування правової свідомості та правової культури студентської молоді, надання допомоги студентам у з'ясуванні проблем становлення державності та правової системи України, правового забезпечення створення засад громадянського суспільства, демократичної держави соціально-правового спрямування, ознайомлення з порядком розв'язання господарських спорів, розгляду цивільних, адміністративних та кримінальних справ; ознайомлення з механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина, формування вмінь та навичок користування нормативно-правовими актами.

Вимоги до знань та вмінь. Після вивчення курсу студенти повинні

знати:

- основний понятійний апарат та ключові положення загальної теорії держави і права;

- походження держави та причини її утворення, функції держави, механізм та форми держави, поняття державного правління, територіального устрою та політичного режиму, співвідношення особи та держави, поняття та ознаки правової держави;
- поняття права, підходи до праворозуміння, функції права, норми права, структуру права, форми (джерела) права, поняття правовідносин;
- співвідношення системи права з правовою системою, законність та правопорядок;
- поняття та види правопорушень і юридичної відповідальності;
- основні положення Конституції України та конституційного законодавства України;
- загальну характеристику галузей права (цивільного, трудового, сімейного, житлового, екологічного, адміністративного, кримінального законодавства);

ВМІТИ:

- визначати, які правовідносини виникли, предметом регулювання якої галузі законодавства вони є;
- відшукувати необхідний закон чи інший нормативно-правовий акт, у ньому – відповідну норму, і правильно застосувати в практичній роботі;
- складати документи правового характеру (цивільні договори та угоди, трудові договори та контракти);
- аналізувати та тлумачити чинне законодавство України.

Після закінчення вивчення дисципліни «Правознавство» студент повинен застосовувати набуті знання та навички для вирішення практичних ситуацій, а також організовувати правове забезпечення своєї діяльності у майбутньому на підставі законів та нормативно-правових актів, що, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня правосвідомості та правової культури населення.

Місце навчальної дисципліни в структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми підготовки фахівця за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем.

«Правознавство» вивчається на базі середньої шкільної освіти з метою підвищення рівня правової культури молоді.

Загальна кваліфікаційна характеристика курсу:

- напрям підготовки – «Облік і аудит» , «Фінанси і кредит»;
- освітньо-кваліфікаційний рівень слухачів – бакалавр
- період викладання – один семестр;
- кількість кредитів – 3;
- кількість модулів – 2;
- кількість змістових модулів – 2.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Вид навчальної роботи	Форми контролю	модуль 1					модуль 2					
		T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11
Систематична та активна робота на практичних заняттях	Результати виконання практичних завдань; активність при обговоренні питань, що винесені на заняття.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Виконання модульних (контрольних) завдань	Правильність відповідей на теоретичні питання, виконання практичних завдань	5					5					
Виконання завдань для самостійного опрацювання												
Пошук, підбір та огляд літературних джерел за заданою тематикою, та нормативно-правового забезпечення.	Наявність розгорнутого конспекту лекцій із оглядом нормативно-правового забезпечення за темою.											5
Вибіркові види самостійної роботи												
Написання реферату, аналітичний огляд наукових публікацій; формування аналітичних звітів за заданою тематикою.	Захист реферату за заданою тематикою, захист аналітичного огляду наукових публікацій, захист підготовленої аналітичної записки.											5
Підсумковий модульний контроль	Правильність відповідей на теоретичні питання у вигляді тестів: 25 питань, що охоплюють 11 тем дисципліни. Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал. Загальна кількість балів по ПМК помножується на коефіцієнт 4.											100
Підсумкова оцінка за дисципліну	Обраховується шляхом поділу на 2 суми: <i>середня оцінка за систематичну роботу на заняттях (з коефіцієнтом 4) + оцінка по ПМК</i>											100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 – 89	B	добре	
74 – 81	C		
64 – 73	D	задовільно	
60 – 63	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	усього	у тому числі			
		л	с	інд.	с.р.
Модуль 1					
Тема 1. Основи теорії держави	11	2	4		5
Тема 2. Основи теорії права	11	2	4		5
Тема 3. Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність	11	2	4		5
Тема 4. Основи конституційного ладу України. Правовий статус особи	11	2	2		5
Тема 5. Судові та правоохоронні органи України	11	2	2		5
Усього годин за 1 мод.	55	10	16		25
Модуль 2					
Тема 6. Загальна характеристика цивільного права України.	11	2	4		6
Тема 7. Основи сімейного права України	10	2	3		5
Тема 8. Основи спадкового права України	10	2	3		6
Тема 9. Основи трудового права України	11	2	4		6
Тема 10. Основи кримінального права України	11	2	4		6
Усього годин за 2 мод.	53	10	18		29
Усього годин за курс	108	20	34		54

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1

Тема 1. Основи теорії держави

Причини та передумови виникнення держави. Походження держави. Теорії виникнення держави як об'єкта вирішення соціальних конфліктів. Історичні типи держави. Рабовласницька, феодална, буржуазна та соціалістична держави. Політична система суспільства, її складові та роль держави в цій системі. Поняття держави. Ознаки держави: публічність, територія, наявність системи податків та зборів, зв'язок із правом, державний примус, суверенітет (зовнішній та внутрішній). Роль суверенітету в сучасних умовах існування держав. Поняття форми держави. Визначення її складових елементів. Зміст форми держави: форма правління (монархія, республіка), форма державно-територіального устрою (унітарна держава, федерація, імперія, конфедерація) та політико-державний режим (демократичний, авторитарний, тоталітарний тощо). Функції держави (внутрішні та зовнішні) в сучасних умовах. Правові форми здійснення державою зазначених функцій. Поняття механізму держави, його складові. Державний орган. Громадянське суспільство як основа правової держави. Поняття та основні ознаки правової держави. Принцип розподілу влади.

Тема 2. Основи теорії права

Поняття та види соціальних норм. Місце правових норм у системі соціальних норм. Правове регулювання. Предмет правового регулювання. Методи правового регулювання. Визначення права. Основні наукові підходи до праворозуміння. Право в суб'єктивному та об'єктивному значеннях. Характерні ознаки права. Сучасні принципи права. Функції права. Загально-соціальні функції права. Спеціально-юридичні функції права. Норма права. Ознаки норми права. Структура норми права. Визначення гіпотези, диспозиції, санкції. Класифікація норм права. Поняття та види форм (джерел) права. Правовий звичай. Юридичний прецедент. Нормативний договір. Нормативно-правовий акт. Правова доктрина. Поняття правовідносин. Характерні ознаки правовідносин. Суб'єкт правовідносин. Поняття та зміст правосуб'єктності. Поняття правоздатності. Поняття дієздатності. Об'єкт правовідносин. Види об'єктів правовідносин. Юридичний зміст правовідносин: суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Юридичні факти (події та діяння). Класифікація юридичних фактів. Класифікація правовідносин. Поняття системи права та її класифікація. Співвідношення системи права з правовою системою.

Тема 3. Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

Поняття та зміст правової поведінки. Визначення правомірної поведінки. Ознаки правомірної поведінки. Види правомірної поведінки. Поняття та види неправомірної поведінки. Поняття «правопорушення». Ознаки правопорушення. Види правопорушень. Причини вчинення правопорушень. Визначення шляхів перешкоджання вчиненню правопорушень. Правова культура. Правове виховання. Правова пропаганда. Визначення складу правопорушення. Елементи складу правопорушення. Суб'єкт правопорушення. Види суб'єктів правопорушень. Об'єкт правопорушення. Об'єктивна сторона правопорушення. Суб'єктивна сторона правопорушення. Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності. Види юридичної відповідальності. Підстави настання юридичної відповідальності. Види підстав юридичної відповідальності.

Тема 4. Основи конституційного ладу України. Правовий статус особи

Поняття та ознаки конституційного права України. Місце конституційного права в системі права України. Поняття конституційного права. Предмет правового регулювання конституційного права. Структура предмету галузі конституційного права України. Характеристика джерел конституційного права. Систематизація джерел конституційного права за юридичною силою. Конституція України – Основний Закон держави. Визначення конституції. Юридична конституція. Матеріальна конституція. Формальна конституція. Поняття «старіння конституції». Форми конституції. Юридичні властивості Конституції України. Функції Конституції України. Внесення змін і введення в дію Конституції України.

Теоретичні основи безпосереднього народовладдя. Характерні риси безпосередньої демократії. Визначення безпосередньої демократії. Визначення виборів. Об'єктивне виборче право. Особливості об'єктивного виборчого права. Джерела інституту виборчого права. Суб'єктивне виборче право. Принципи виборчого права. Види виборчих систем: мажоритарна, пропорційна, змішана. Поняття, види та функції референдуму. Проблеми проведення референдумів у сучасних умовах. Відповідальність за порушення виборчого законодавства.

Поняття законодавчої влади та парламенту. Верховна Рада у системі державних органів. Відносини Верховної Ради з іншими органами держави. Формування Верховної Ради України. Конституційний склад та структура Верховної Ради України. Порядок проведення виборів до парламенту. Повноваження Верховної Ради згідно з Конституцією України. Функції парламенту. Структура та порядок роботи Верховної Ради України.

Законодавчий процес, його стадії та особливості. Акти Верховної Ради України. Місце і роль інституту президента в системі органів державної влади. Правовий статус Президента згідно з Конституцією України. Повноваження президента щодо інших гілок влади. Президент України як гарант Конституції. Порядок обрання Президента України. Вимоги до особи, що претендує на посаду Президента України. Термін повноважень Президента України. Випадки дострокового припинення повноважень Президента. Інститут імпідменту та процедура його застосування. Компетенція Президента України. Функції Президента України. Акти Президента України. Секретаріат Президента України. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади в Україні. Конституційний статус уряду. Взаємодія з іншими органами державної влади. Положення Кабінету Міністрів України в системі органів виконавчої влади. Склад Кабінету Міністрів України та порядок його формування. Організаційні форми діяльності уряду. Повноваження Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України. Організація роботи центральних органів виконавчої влади в Україні. Види центральних органів виконавчої влади. Міністерства. Види міністерств. Повноваження міністерств. Права міністерств. Акти міністерств. Організація роботи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Акти місцевих державних організацій та органів місцевого самоврядування.

Сучасна концепція прав людини та її відображення в Конституції України. Поняття прав людини. Сутність поняття «права людини». Визначення обов'язку людини. Загальні риси обов'язків. Основні права і свободи людини та громадянина. Специфічні риси основних прав і свобод людини та громадянина. Зміст конституційних прав та обов'язків людини. Рівність конституційних прав та свобод громадянина. Групи конституційних прав та обов'язків людини. Особисті права та свободи. Політичні права та свободи. Економічні, соціальні, культурні права та свободи. Основні обов'язки людини і громадянина, закріплені в Конституції України. Гарантії прав і свобод людини та громадянина. Особисті гарантії. Політичні гарантії. Соціально-економічні гарантії. Юридичні гарантії. Визначення громадянства. Принципи громадянства. Підстави набуття громадянства України: за народженням (принцип ґрунту), за походженням, через прийняття до громадянства України (натуралізація). Умови прийняття до громадянства України. Порядок припинення громадянства України. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства, біженців та осіб з множинним громадянством.

Тема 5. Судові та правоохоронні органи України

Визначення правосуддя. Завдання правосуддя. Принципи здійснення правосуддя в Україні. Принцип законності. Принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Принцип забезпечення доведеності

вини. Принцип змагальності сторін та свобода в наданні ними судом своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості. Принцип підтримання державного обвинувачення в суді прокурором. Принцип забезпечення обвинуваченому права на захист. Принцип гласності судового процесу. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. Конституційний Суд України. Статус Конституційного Суду України згідно з Конституцією України. Завдання Конституційного Суду України. Склад Конституційного Суду та порядок його формування. Характеристика Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. Система судів загальної юрисдикції за Конституцією України. Інстанції судів загальної юрисдикції. Повноваження загальних судів. Статус судді. Обов'язки судді. Випадки звільнення з посади судді. Основні засади судочинства. Система судових органів України.

Визначення прокуратури. Завдання прокуратури. Функції прокуратури. Основні принципи організації та діяльності органів прокуратури. Характеристика Закону України «Про прокуратуру». Структура та система прокуратури. Статус Генеральної прокуратури України. Прокурорський нагляд. Поняття адвокатури. Принципи здійснення адвокатської діяльності. Вимоги до особи, що претендує на посаду адвоката. Статус адвокатських об'єднань. Види адвокатської діяльності. Права адвоката. Обов'язки адвокатів. Характеристика Закону України «Про адвокатуру». Органи внутрішніх справ. Функції органів внутрішніх справ. Система органів внутрішніх справ. Повноваження Міністерства внутрішніх справ України. Основні завдання Міністерства внутрішніх справ. Міліція в Україні. Завдання міліції. Підрозділи міліції. Огляд Закону України «Про міліцію». Статус Служби безпеки України. Завдання Служби безпеки України. Система Служби безпеки України. Принципи здійснення діяльності СБУ. Інші правоохоронні органи України (митні органи, органи охорони державного кордону, органи Державної податкової служби, рибоохорони, державної лісової охорони та ін.).

МОДУЛЬ 2

Тема 6. Загальна характеристика цивільного права України. Основи зобов'язального права

Загальна характеристика цивільного права та цивільного законодавства. Характеристика відносин, що регулюються цивільним правом. Виникнення, зміна та припинення цивільних правовідносин. Джерела цивільного права. Характеристика Цивільного кодексу України. Громадяни як суб'єкти цивільного права. Здійснення цивільних прав та виконання юридичних обов'язків. Цивільна правоздатність. Цивільна дієздатність. Види цивільної дієздатності. Обмеження та позбавлення цивільної дієздатності. Юридичні

особи як суб'єкти цивільного права. Визначення юридичної особи. Ознаки юридичної особи. Юридичні особи приватного права. Юридичні особи публічного права. Об'єкти цивільно-правових відносин. Захист цивільних прав.

Поняття права власності. Зміст права власності (володіння, користування, розпорядження). Суб'єкти права власності. Підстави виникнення та припинення права власності. Право приватної власності. Право комунальної власності. Право державної власності. Захист права власності. Віндикаційний позов. Негаторний позов. Приватизація державного майна. Способи припинення права власності.

Характеристика зобов'язального права. Підстави виникнення та припинення зобов'язальних правовідносин. Поняття цивільних договорів. Зміст договору. Момент набрання договором юридичної сили. Ризик випадкової загибелі речі. Умови договору: істотні та звичайні. Поняття акцепту та оферту. Класифікація цивільних договорів. Односторонні договори. Двосторонні договори. Реальні та консенсуальні договори. Форма договору. Проста письмова форма договору. Нотаріально засвідчена форма договору. Умови дійсності договорів. Поняття і характеристика договору купівлі-продажу. Поняття і характеристика договору майнового найму (оренди). Договір міни. Договір найму житлового приміщення. Договір позики. Договір дарування. Виконання зобов'язань. Способи забезпечення виконання зобов'язань: неустойка, застава, порука, гарантія, завдаток, притримання. Припинення зобов'язань та правові наслідки порушення зобов'язань. Поняття цивільно-правової відповідальності. Підстави цивільно-правової відповідальності. Поняття майнової шкоди. Види цивільно-правової відповідальності. Договірна відповідальність. Позадовірна відповідальність. Часткова відповідальність. Солідарна відповідальність. Субсидіарна відповідальність. Випадки звільнення від цивільної відповідальності. Відповідальність у порядку регресу. Значення непереборної сили для цивільно-правової відповідальності.

Тема 7. Основи сімейного права України

Сімейне право. Шлюб та сім'я як інститути сімейного права. Визначення шлюбу. Умови, встановлені законодавством, для укладення шлюбу. Порядок укладення шлюбу. Інститут заручин. Права та обов'язки заручених осіб. Права та обов'язки подружжя. Поняття шлюбного договору. Основні умови шлюбного договору. Форма та порядок укладення шлюбного договору. Правові режими майна подружжя. Особиста приватна власність чоловіка/дружини. Спільна сумісна власність подружжя. Припинення шлюбу. Порядок та випадки припинення шлюбу в органах РАЦСу. Розірвання шлюбу в судовому порядку. Визнання шлюбу недійсним. Випадки визнання шлюбу недійсним. Випадки одностороннього припинення шлюбу. Особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя. Права та обов'язки батьків і дітей. Способи влаштування

дітей, позбавлених батьківського піклування. Інститут позбавлення батьківських прав. Порядок позбавлення батьківських прав. Поновлення у батьківстві. Усиновлення. Умови та порядок проведення усиновлення. Інститут опіки. Інститут піклування. Права та обов'язки опікуна та піклувальника. Патронат над дітьми. Умови договору про патронат.

Тема 8. Основи спадкового права України

Спадкове право. Поняття спадкування. Час відкриття спадщини. Місце відкриття спадщини. Прийняття спадщини спадкоємцями. Усунення від права на спадкування. Визначення спадкування за законом. Перша черга спадкоємців за законом. Друга черга спадкоємців за законом. Третя черга спадкоємців. Четверта черга спадкоємців. П'ята черга спадкоємців за законом. Спадкова трансмісія. Спадкування за правом представлення. Зміна черговості спадкування. Спадкування предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. Здійснення права на спадщину. Оформлення права на спадщину. Поняття заповіту. Види заповітів, які прирівнюються до нотаріально посвідчених. Зміст заповіту. Умови дійсності заповіту. Спільний заповіт подружжя. Секретний заповіт. Спеціальні умови, що можуть міститися у заповіті. Підпризначення спадкоємців у заповіті. Обов'язкова частка у спадщині. Категорії осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині. Відмова від прийняття спадщини. Виконання заповіту. Спадковий договір. Порядок оформлення спадщини. Документи на прийняття спадщини та оформлення прав спадкоємців.

Тема 9. Основи трудового права України

Відносини, що підлягають регулюванню нормами трудового права. Види відносин. Предмет галузі трудового права. Визначення трудового права України як галузі права. Метод правового регулювання. Особливості методу трудового права. Відмінність трудових відносин від цивільно-правових. Характерні ознаки трудових відносин. Функції трудового права. Система галузі трудового права. Система трудового права. Загальна частина трудового права. Особлива частина трудового права. Джерела трудового права. Суб'єкти трудового права. Громадяни як суб'єкти трудового права. Трудові колективи. Роботодавці. Державні органи. Профспілковий орган. Поняття колективного договору. Сторони колективного договору. Зміст колективного договору. Поняття трудового договору. Обов'язкові та факультативні умови трудового договору. Види трудових договорів. Строковий трудовий договір. Безстроковий трудовий договір. Договір, що укладений на термін виконання певної роботи. Переведення на іншу роботу. Поняття переміщення. Підстави припинення трудового договору. Припинення трудового договору з ініціативи працівника. Припинення трудового договору з ініціативи роботодавця. Розірвання

трудового договору з дозволу профспілкового органу. Робочий час. Нормальна тривалість робочого часу. Скорочена тривалість робочого часу. Неповний робочий день. Визначення часу відпочинку. Види відпочинку. Оплата праці. Поняття заробітної плати. Види заробітної плати. Тарифна сітка. Тарифна ставка. Посадовий оклад. Дисципліна праці. Дисциплінарна відповідальність працівників. Зміст дисциплінарного проступку. Порядок накладення та зняття дисциплінарного стягнення на працівника. Індивідуальні трудові спори. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.

Тема 10. Основи кримінального права України

Загальна характеристика кримінального права. Поняття кримінального права. Значення кримінального права. Кримінальне право та суміжні галузі права. Співвідношення кримінального права та інших галузей права. Функції кримінального права. Система кримінального права. Загальна частина кримінального права. Особлива частина кримінального права. Наука кримінального права. Методи науки кримінального права. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі та часі. Закон про кримінальну відповідальність. Принципи кримінального законодавства. Характеристика структури Загальної частини Кримінального кодексу. Характеристика Особливої частини Кримінального кодексу. Тлумачення кримінального закону. Легальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Судове тлумачення. Наукове тлумачення. Поняття злочину. Ознаки злочину. Поняття малозначності діяння. Відмінність злочину від інших правопорушень. Класифікація злочинів. Поняття кримінальної відповідальності. Форми реалізації кримінальної відповідальності. Підстави кримінальної відповідальності. Поняття складу злочину. Значення складу злочину. Елементи складу злочину. Об'єкт злочину. Об'єктивна сторона злочину. Суб'єкт злочину. Суб'єктивна сторона злочину. Ознаки складу злочину. Види складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів. Поняття обставин, що виключають злочинність діяння. Ознаки обставин, що виключають злочинність діяння. Поняття необхідної оборони. Затримання особи, яка вчинила злочин. Поняття крайньої необхідності. Поняття ексцесу. Фізичний та психічний примус. Виконання наказу або розпорядження. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик). Поняття стадії вчинення злочину. Закінчений злочин. Незакінчений злочин та його види. Поняття та ознаки співучасті у злочині. Види співучасників злочину. Форми співучасті. Поняття покарання. Ознаки покарання. Мета покарання. Система і види покарань. Процедура призначення покарання та звільнення від покарання та його відбування.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Основи теорії держави.

1. Поняття держави та її ознаки.
2. Закономірності та основні теорії походження держави.
3. Характеристика функцій держави.
4. Форма держави та її елементи.

Тема 2. Основи теорії права.

1. Право – особливий вид соціальних норм.
2. Поняття права та його ознаки. Функції права.
3. Джерела (форми) права.
4. Система права.

Тема 3. Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

1. Правова поведінка та її види.
2. Правопорушення: поняття, види, ознаки і склад.
3. Юридична відповідальність: поняття, функції, види.
4. Обставини, що виключають юридичну відповідальність.

Тема 4. Основи конституційного ладу України. Правовий статус особи

1. Конституційне право, його особливості та місце в системі законодавства.
2. Загальні засади конституційного ладу України.
3. Народовладдя в Україні та форми його здійснення.
4. Загальна характеристика основних органів державної влади.

Тема 5. Судові та правоохоронні органи України

1. Загальна характеристика судової системи України.
2. Конституційний Суд України.
3. Правоохоронні органи України.

Тема 6. Загальна характеристика цивільного права України.

1. Цивільне право і відносини, що ним регулюються.
2. Джерела цивільного права. Загальна характеристика цивільного законодавства України. Цивільний кодекс України.
3. Учасники цивільних правовідносин.
4. Право власності в Україні. Захист власності.

Тема 7. Основи сімейного права України

1. Шлюб та сім'я.
2. Шлюбний договір.
3. Права та обов'язки подружжя.
4. Права та обов'язки батьків та дітей.

Тема 8. Основи спадкового права України

1. Загальна характеристика спадкового права.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за законом.
4. Здійснення права на спадкування та оформлення спадщини.

Тема 9. Основи трудового права України

1. Поняття, предмет, метод та система трудового права.
2. Поняття, види, зміст і сторони трудового договору. Порядок прийому на роботу.
3. Підстави та порядок припинення трудового договору.
4. Робочий час і час відпочинку.

Тема 10. Основи кримінального права України

1. Поняття, ознаки та склад злочину.
2. Стадії вчинення злочину та співучасть у вчиненні злочину.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЗ. 01 – Основи теорії держави

Зміст заняття:

1. Поняття держави та її ознаки.
2. Закономірності та основні теорії походження держави.
3. Характеристика функцій держави.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Вивчення курсу «Правознавство» доцільно розпочати із з'ясування такого складного явища як «держава». Необхідно враховувати, що багато визначень цієї дисципліни прийнято розуміти у широкому та вузькому значеннях. Не є виключенням і поняття «держава». У співвідношенні держави з іншими організаціями у суспільстві допоможе розібратись визначення основних та факультативних ознак цього явища.

В наступному питанні при розгляді основних теорій походження держави слід мати на увазі, що запропонований перелік не є вичерпним, а також, що зазначені теорії походження держави можуть вважатися і теоріями походження права.

Характеризуючи функції держави в межах третього питання, варто пам'ятати, що, не дивлячись на запропоновані способи класифікації за різними ознаками, одна і та ж функція держави може бути одночасно віднесена до різних видів. Наприклад: внутрішні функції можна класифікувати за сферою суспільних відносин та іншим чином.

Теми рефератів:

1. Держава: її сутність і основні поняття.
2. Особливості формування державно-правових інститутів у різних народів.
3. Державний суверенітет як одна із найважливіших політико-правових ознак держави.
4. Сутність державної території.
5. Співвідношення держави та суспільства.
6. Формування зворотного зв'язку між народом та державною владою в процесі здійснення політичної влади.

Питання для повторення:

1. Риси, що відрізняють державну організацію від організації влади первісного суспільства.
2. Назвати факультативні ознаки держави та навести приклади.
3. Охарактеризувати види суверенітету.
4. Довести необхідність державного апарату для існування держави.
5. Співвідношення і взаємодія держави і особи.
6. Пояснити необхідність вивчення основних теорій походження держави.
7. Назвати та охарактеризувати основні теорії походження держави.
8. Проаналізувати соціально-економічні чинники виникнення держави.
9. З'ясувати та довести чи спростувати необхідність існування держави для сучасного суспільства.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Визначте, форму держав, що описано в наведених інформаціях:
а) кожні п'ять років у країні проводять вибори парламенту – народних зборів. Після чергових виборів народні збори формують уряд на чолі з прем'єр-міністром. Держава поділяється на області, якими керують глави адміністрацій,

яких призначає уряд держави;

б) державу очолює королева, усі закони набувають чинності після затвердження парламентом і підписання королевою. Парламент обирають строком на сім років. До парламенту входять представники 12 земель, кожна з яких має власний уряд і законодавство;

в) влада в країні в руках генерала, який очолив державу внаслідок заколоту. Дію конституції зупинено. Крім центральної провінції, до складу держави входять три землі, захоплені внаслідок військової операції. Є обраний парламент, але його влада дуже обмежена.

2. Начальник податкової інспекції під час зустрічі зі студентами сказав, що Конституція Пилипа Орлика (1710 р.) за своїм змістом фактично є Податковим кодексом. Які аргументи він міг навести? Один із студентів висловив думку, що податківець помиляється. Які аргументи мав навести цей студент? Дайте оцінку обом точкам зору і висловіть свою власну.

3. Проаналізуйте ситуації і поясніть, які з них можливі у правовій державі, а які – ні. Відповідь обґрунтуйте.

а) Уряд ухвалив постанову про оплату навчання в усіх державних освітніх закладах.

б) Адміністрація підприємства безпідставно звільнила працівника.

в) Рішенням ректорату вищого навчального закладу було визначено відсоток студентів, яких зарахують на перший курс залежно від їхнього соціального статусу й національності.

г) Податкова адміністрація наклала штраф на керівника підприємства через порушення ним податкового законодавства.

г) Місцева влада заборонила вихід місцевої газети за її опозиційне спрямування.

д) Громадянин звернувся до суду зі скаргою на редакцію часопису за поширення недостовірних відомостей стосовно його особистого життя.

е) Парламент країни ухвалив закон, що визначає одну офіційну релігію в державі.

є) Рішенням адміністрації навчально-виховного закладу до навчального плану як обов'язковий предмет введено «Закон Божий».

4. I. Кант ототожнював автократію з безпосередньою демократією. Чому?

СЗ.02 – Основи теорії держави

Зміст заняття:

1. Форма держави та її елементи.

2. Поняття та ознаки громадянського суспільства і правової держави.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

При вивченні форми держави треба мати на увазі, що її елементи є лише способом розуміння форми організації суспільства і що вони не можуть існувати окремо, адже є взаємозалежними. Наприклад: республіканська форма правління як правило визначає демократичний режим правління тощо.

Загальний огляд основ теорії держави варто завершити з'ясуванням ознак та сутності «правової держави», як найвищої ланки розвитку організації суспільства. В контексті розгляду цього питання окремо слід приділити увагу ознакам «громадянського суспільства», яке вважається однією з передумов формування «правової держави».

Теми рефератів:

1. Політична влада та її значення в процесі становлення правової, соціальної держави.
2. Політичний (державний) режим сучасної України.
3. Співвідношення та взаємодія механізму та функцій держави.
4. Класифікація органів державної влади за відповідними критеріями.
5. Правова держава: її сутність і основні риси.
6. Приклади існування правових держав світу.

Питання для повторення:

1. З'ясувати необхідність розуміння форми держави та її елементів.
2. Охарактеризувати елементи форми держави на прикладі конкретних країн: Росія, США, Швейцарія, ОАЄ, Китай, Єгипет.
3. Охарактеризувати форму нашої держави.
4. З'ясувати співвідношення понять «держава» і «країна».
5. Пояснити, чому Україна на сьогодні не може називатися правовою державою.
6. Назвіть основні умови, реалізація яких дозволить створити в Україні правову державу.
7. Пояснити співвідношення понять «правова держава» і «громадянське суспільство».
8. Охарактеризувати принцип розподілу влади.
9. Поясніть вислів: «гарантованість прав громадян».
10. Розкрийте сутність вислову «панування права».
11. Доведіть чи спростуйте необхідність існування «плюралізму» в правовій країні.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

► ***Оберіть правильний варіант:***

1. Назвіть елементи форми держави: ► апарат держави; ► політична система; ► державний устрій; ► державне правління.

2. Спосіб формування та функціонування вищих органів державної влади: ► форма держави; ► державний режим; ► державний устрій; ► державне правління.

3. Як називається форма правління, при якій вища державна влада здійснюється повністю або частково однією особою і передається у спадок: ► республіка; ► конфедерація; ► демократія; ► монархія.

4. Позначте відповіді, у яких правильно вказані ознаки монархії: ► джерелом влади є народ; ► влада здійснюється однією особою; ► спадковий порядок правонаступництва вищої влади; ► вища влада здійснюється виборним органом.

5. Позначте відповіді, у яких правильно вказані ознаки монархії: ► глава держави здійснює владу одноособово та безстроково; ► відсутність політичної та юридичної відповідальності глави держави за результати здійснення влади; ► вища влада здійснюється виборним органом; ► джерелом влади є народ.

6. Яку республіканську форму правління характеризує така ознака: уряд формується та відповідальний перед парламентом: ► парламентська республіка; ► парламентська монархія; ► президентська республіка; ► президентсько-парламентська республіка.

7. Яку форму правління характеризує така ознака: уряд відповідальний і перед президентом, і перед парламентом: ► президентсько-парламентська республіка; ► президентська республіка; ► парламентська монархія; ► парламентська республіка.

СЗ.03 – Основи теорії права

Зміст заняття:

1. Право – особливий вид соціальних норм.
2. Поняття права та його ознаки. Функції права.
3. Джерела (форми) права.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

В рамках першого питання теми слід з'ясувати місце і роль правового механізму регулювання суспільних відносин, характер взаємозв'язків таких

соціальних явищ, як право і економіка, право і держава, право і мораль. Важливо дослідити ознаки права, які відрізняють право від інших соціальних інститутів. Слід зазначити місце, яке посідає норма права в системі соціальних норм.

Далі слід розкрити поняття «право», використовуючи об'єктивне та суб'єктивне його розуміння, пам'ятаючи при цьому, що в більшості випадків юридична наука оперує поняттям «право», як системою загальнообов'язкових, формально визначених загальних норм (правил поведінки), які встановлюються, гарантуються і охороняються державою з метою впорядкування суспільних відносин.

При вивченні функцій права та їх класифікації, треба виходити з тієї позиції, що основним призначенням права є регулювання суспільних відносин. Таким чином дуже легко буде зрозуміти та запам'ятати сутність та види функцій права.

Розглядаючи принципи права, їх поняття та значення, слід запам'ятати: 1) вони, по суті, також є нормами права, 2) на відміну від норм права, їх не так легко змінити чи скасувати, адже вони уособлюють основні тенденції (правила) розвитку права.

Вивчення цієї теми передбачає аналіз джерел (форм) права. Потрібно детально розглянути п'ять основних видів джерел права, а саме: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий акт, правову доктрину та нормативно-правовий договір. Варто визначити їх значення для науки теорії права та дослідити, в яких правових системах домінують ті чи інші джерела права. Необхідно зупинитись на більш детальному розгляді «нормативно-правових актів» (законів та підзаконних нормативних актів), оскільки саме вони використовуються в Україні як джерела права.

Теми рефератів:

1. Співвідношення та взаємодія норм права і норм моралі.
2. Правова норма як первинна клітина системи права.
3. Судовий прецедент: поняття та місце серед інших форм права.
4. Нормативно-правовий договір: поняття та місце серед інших форм права.
5. Дія нормативно-правових актів в часі, в просторі і за колом осіб.
6. Міжнародні договори: поняття та види.
7. Принципи міжнародного права як джерела права.
8. Система права як прояв внутрішньої узгодженості правових норм.

Питання для повторення:

1. Місце і роль права в системі соціальних норм.
2. Загальна характеристика основних галузей права.

3. Реалізація норм права.
4. Правова норма: поняття, структура.
5. Виникнення і поняття права.
6. Поняття і види нормативного регулювання в суспільстві.
7. Співвідношення норми права і моралі.
8. Поняття й ознаки правової норми.
9. Структура правових норм.
10. Види правових норм.
11. Поняття джерел права.
12. Правотворчість: поняття, види.
13. Стадії правотворчого процесу.
14. Поняття і види систематизації нормативних актів.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Наведіть приклади соціальних норм, якими Ви користуєтесь у повсякденному житті. Назвіть вид кожної.

2. Назвіть вид соціальної норми, що встановлює для жінок Афганістану заборону працювати, ходити до школи та виходити на вулицю без паранджі.

3. Відповідно до частини ст. 195 Кримінального кодексу України:

«Погроза знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців.» Визначте структуру зазначеної норми.

4. Відповідно до частини ст. 258 Кримінального кодексу України:

«1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза

вчинення зазначених дій з тією самою метою -караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.» Визначте структуру зазначеної норми.

СЗ.04 – Основи теорії права

Зміст заняття:

1. Система права.
2. Нормативно-правові акти та їх види. Систематизація правових актів.
3. Правовідносини: поняття, суб'єкти, об'єкти, зміст.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

В межах питання щодо розгляду системи права, її складових, необхідно з'ясувати механізм взаємодії даних елементів. Особливу увагу слід приділити вивченню поняття «норма права» і розкриттю її ознак та специфічної структури. В межах даного питання варто з'ясувати такі суміжні поняття, як «система законодавства» та «правова система» і порівняти їх із «системою права».

У рамках даної теми важливим є з'ясування сутності «правовідносин», оскільки це дає змогу зрозуміти, які саме суспільні відносини підпадають під визначення правових. У цьому питанні потрібно розкрити ознаки та структуру правовідносин, тобто дати детальну характеристику таких складових елементів: об'єкта, суб'єкта та змісту правових відносин. Також необхідно вказати на визначення та види підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин, дати узагальнюючу характеристику юридичних фактів та навести їх класифікацію.

Теми рефератів:

1. Галузі процесуального та матеріального права: порівняльна характеристика.
2. Загальна порівняльна характеристика основних правових сімей світу.
3. Взаємозв'язок норм права та правовідносин.
4. Мета правового регулювання – єдність та добробут народу.
5. Цінність правового регулювання.
6. Проблеми ефективності механізму правового регулювання.
7. Правова держава та дисципліна.

Питання для повторення:

1. Система права і система законодавства. Поняття системи права і її галузеве ділення.
2. Правова система України.
3. Поняття і види тлумачення норм права. Суб'єкти і значення

тлумачення норм права.

4. Поняття реалізації норм права, її форми і види.
5. Правозастосування як особливий вид реалізації норм права.
6. Акти застосування норм права.
7. Поняття, ознаки, склад правовідносин.
8. Суб'єкти правовідносин.
9. Юридичний зміст правовідносин.
10. Об'єкти правовідносин.
11. Юридичні факти.
12. Дія нормативних актів.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Відповідно до частини ст. 188 Кодексу законів про працю України:

«Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років.

За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років.

Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.» Визначте структуру зазначеної статті.

2. Відповідно до частини ст. 208 Кодексу законів про працю України:

«Для працівників, які навчаються без відриву від виробництва в середніх і професійно-технічних навчальних закладах, встановлюється скорочений робочий тиждень або скорочена тривалість щоденної роботи із збереженням заробітної плати у встановленому порядку; їм надаються також і інші пільги.» Визначте структуру зазначеної статті.

3. Відповідно до частини ст. 28 Сімейного кодексу України:

«1. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими.

2. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто.

3. Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені.

4. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.» Визначте структуру зазначеної статті.

СЗ.05 – Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

Зміст заняття:

1. Правова поведінка та її види.
2. Правопорушення: поняття, види, ознаки і склад.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Вивчення даної теми необхідно почати з розкрити поняття «правової поведінки» та елементів, що входять до її складу. Тут також треба звернути увагу на той факт, що окрім «правової поведінки» в суспільстві існує ще і «неправова», яка врегульована іншими соціальними нормами (за виключенням права) і правовою наукою не вивчається. У межах першого питання також необхідно розглянути ознаки, що є характерними для правової поведінки взагалі та для її видів (правомірної та неправомірної) зокрема. Цікаво також буде зупинитись на вивченні класифікації правомірної поведінки за різними ознаками.

В наступному питанні слід більш детально розглянути такий вид неправомірної поведінки як правопорушення. Необхідно з'ясувати його основні ознаки та склад, адже ці питання мають велике значення для відмежування правомірної поведінки від неправомірної. Варто достатньо глибоко вивчити кожен з елементів складу правопорушення (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта, суб'єктивну сторону), з'ясувавши основні ознаки кожного.

Теми рефератів:

1. Правове виховання як засіб підвищення рівня правосвідомості та правової культури.
2. Обставини, що виключають юридичну відповідальність та їх значення.
3. Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія і правопорушення.
4. Злочин і покарання. Світовий досвід.

Питання для повторення:

1. Охарактеризуйте основні ознаки правової поведінки.
2. З'ясуйте, чи можна назвати «неправову поведінку» такою, що не відповідає певним нормам або порушує їх?
3. Чи можна поставити знак рівності між поняттями: «правова поведінка» і «правомірна поведінка»?

4. В чому полягають юридичні наслідки правової поведінки?
5. В чому полягає суспільна корисність поведінки особи і чи завжди її можна визначити в матеріальному вимірі?
6. Охарактеризуйте юридичні наслідки правомірної поведінки.
7. Чому «соціально-припустиму» поведінку особи віднесено до правомірної поведінки.
8. В чому різниця між правомірною поведінкою дотримання та виконання?
9. Яким чином можна пасивно поводитись правомірно?
10. Наведіть приклади активної (за суб'єктивною стороною) поведінки особи.
11. Як називається поведінка особи, коли та поводитьсь за принципом: «роби так, як роблять інші»?
12. Маргінал – це особа-правопорушник чи особа, яка поводитьсь правомірно?
13. В чому полягає суспільна шкідливість поведінки особи і чи завжди її можна визначити в матеріальному вимірі?
14. Охарактеризуйте юридичні наслідки неправомірної поведінки.
15. В чому полягає різниця між об'єктивно-протиправним діянням та правопорушенням.
16. В чому полягає соціальна суть правопорушення.
17. За якою ознакою правопорушення поділяють на злочини та проступки?
18. Проаналізуйте причини вчинення правопорушень у суспільстві.
19. Охарактеризуйте значення складу правопорушення.
20. Порівняйте предмет та об'єкт правопорушення.
21. Охарактеризуйте значення об'єктивної сторони правопорушення.
22. Назвіть та охарактеризуйте обов'язкові ознаки об'єктивної сторони.
23. Порівняйте ознаки суб'єктів: злочину, адміністративного правопорушення, дисциплінарного та цивільно-правового проступку.
24. Охарактеризуйте прямий умисел в поведінці правопорушника. Назвіть приклади поведінки з прямим умислом.
25. Охарактеризуйте непрямий умисел в поведінці правопорушника. Назвіть приклади поведінки з непрямим умислом.
26. Охарактеризуйте самовпевненість в поведінці правопорушника. Назвіть приклади такої поведінки.
27. Охарактеризуйте недбалість в поведінці правопорушника. Назвіть приклади такої поведінки.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Студенти Рябов та Антонов прийшли на практичне заняття, не підготувавши домашнє завдання. До якого виду поведінки можна віднести поведінку цих студентів? Чому?

2. Чи можна назвати перехід дороги на зелене світло світлофора правомірною поведінкою? В чому полягає суспільна користь такої поведінки?

3. Працівники ДАІ затримали водія П. за перевищення швидкості руху на 20км/год від дозволеної і попередили його, що відносно нього буде складено «протокол про правопорушення». Але П. заперечив проти таких дій, адже він є студентом юридичного факультету і знає, що правопорушенням є діяння особи, яке тягне за собою суспільно-шкідливі наслідки. В його ж діяннях такі наслідки відсутні, адже ніхто не постраждав. Прокоментуйте ситуацію.

4. Громадянин Кравченко, перебуваючи в нетверезому стані, розбив вітрину магазину. Адвокат наполягає, що правопорушення скоєно з необережності, бо підсудний був у такому стані, що не контролював своєї поведінки. Ваша точка зору на цю проблему?

СЗ.06 – Правова поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

Зміст заняття:

1. Юридична відповідальність: поняття, функції, види.
2. Обставини, що виключають юридичну відповідальність.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Продовжуючи вивчення даної теми, можна переходити до розгляду такого правового стану особи як «юридична відповідальність». Важливо зрозуміти, що єдиною її підставою є наявність складу правопорушення в діянні особи. Також необхідно з'ясувати ознаки даного інституту та зупинитись на розгляді його принципів. Окремо слід розглянути мету юридичної відповідальності, адже вона, по суті, визначає її функції.

Завершити дослідження даної теми необхідно вивченням спеціально обумовлених законодавством обставин, що виключають юридичну відповідальність особи, яка вчинила діяння, зовні схоже на правопорушення. Слід чітко розрізняти між собою вказані обставини. Тут важливо розуміти, що інститут «виключення» відповідальності необхідно відрізняти від інституту «звільнення від кримінальної відповідальності».

Теми рефератів:

1. Процесуальні питання притягнення до юридичної відповідальності різних видів.
2. Юридична відповідальність неповнолітніх.
3. Аргументи «за і проти» смертної кари.

Питання для повторення:

1. Хто може притягти особу до юридичної відповідальності?
2. Що є єдиною підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності? Чому?
3. Назвіть та характеризуйте основні функції юридичної відповідальності.
4. Які ви знаєте види юридичної відповідальності?
5. Чому в юриспруденції існують обставини, які виключають юридичну відповідальність?
6. Назвіть та охарактеризуйте основні обставини, які виключають юридичну відповідальність.
7. Дайте порівняльну характеристику «необхідної оборони» та «крайньої необхідності».

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Визначте, чи скоєно правопорушення у випадках, наведених далі, а також форму вини:

а) водій автомобіля раптово втратив свідомість під час серцевого нападу, внаслідок чого було вчинено наїзд на пішохода;

б) учень викрав магнітофон зі шкільного радіовузла;

в) хлопець, бажаючи продемонструвати подрузі свою силу, підняв її на руки і вирішив, за її згодою, потримати за огорожею балкону. Але сил не вистачило, дівчина внаслідок падіння дістала складні переломи;

г) юнаки зустріли на вулиці жінку і вирвали в неї з рук сумку з грошима;

г) на громадянина С. вчинили напад кілька грабіжників, які, погрожуючи ножами, вимагали віддати коштовності й одяг. У відповідь С. здійснив кілька пострілів з газового пістолета, поранивши одного з нападників;

д) під час великої пожежі, рятуючи від загоряння житловий будинок, пожежники розібрали сарай, що заважав гасити вогонь.

2. Визначте, які з наведених діянь є правопорушеннями, а які – не порушують норм права?

1) Дівчата на пляжі відпочивають занадто оголеними.

2) Громадянин України не приймає участь у виборах президента, адже

не має довіри до цієї процедури.

3) Громадянин України не сплачує податки, адже не має довіри до працівників податкової.

4) Хлопець не поступився місцем в тролейбусі старенькій бабусі, яка стояла поруч із ним.

5) Працівник офісу однієї з компаній взяв додому пачку паперу для друку, адже його дочці треба було друкувати реферати у школу.

6) Громадянин В. вдарив свого сусіда Н. ножем, а працівникам міліції свій вчинок пояснив помстою за нецензурну лайку, якою Н. назвав його у процесі суперечки.

7) Пожежники гуртом відсунули авто, що було припарковано на проїзній частині і заважало проїзду пожежної машини, що їхала на виклик, пошкодивши при цьому лобове скло та подряпавши фарбу на дверцятах цього авто.

8) Дівчина дала ляпаса по обличчю хлопцю, який хотів її поцілувати без дозволу.

3. Визначте, які з наведених правопорушень є злочинами, а які - проступками? До якого виду проступків вони належать?

1) В ательє Марині не пошили весільну сукню до дня урочистого укладання шлюбу.

2) Суб'єкт господарювання не сплачує місцевих податків, приховуючи частину своїх прибутків.

3) Віктор Петрович, керуючи автомобілем, порушив правила дорожнього руху.

4) Олег без поважної причини не прийшов на роботу.

5) Олександр у нетверезому стані тероризував сусідів, побив пенсіонера Дмитра Миколайовича, погрожував усім розправою.

6) Хімічне підприємство отруїло шкідливими відходами місцеву річку.

7) Толя проїхав в автобусі «зайцем».

8) Іван і Микола вкрали магнітофон.

9) Учень не підготувався до контрольного зрізу знань. Побоюючись отримати негативну оцінку, вирішив зірвати контрольну і повідомив у міліцію про мінування приміщення школи.

10) Ольга не виконала роботу, яку їй доручив начальник відділу.

СЗ.07 – Основи конституційного ладу України.

Правовий статус особи

Зміст заняття:

- 1.** Загальні засади конституційного ладу України.
- 2.** Загальна характеристика основних органів державної влади.

3. Поняття та структура правового статусу особи
4. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Дослідження даної теми потребує визначення конституційного права як галузі національного права з його особливими рисами. Необхідно вказати на основний предмет правового регулювання – суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення влади народом України, а саме: відносини, які становлять засади народовладдя, суверенітету народу; відносини, які опосередковують будову держави як організації влади народу і для народу; відносини, які опосередковують основоположні засади функціонування держави; відносини, що визначають характер зв'язків між державою та конкретною особою та інші.

У межах другого питання теми слід розглянути основні засади конституційного ладу України, які закріплені в першому розділі Конституції, а саме: положення про елементи форми держави (режим, устрій, форму правління), положення про суверенітет, принцип розподілу влади, державну символіку тощо.

У сучасних умовах розбудови демократичної держави важливим видається визначення народовладдя як приналежності народові країни всієї державної влади та здійснення її в інтересах усього суспільства і кожної людини. Потрібно розкрити та зіставити поняття безпосереднього і представницького народовладдя. Далі слід розглянути поняття виборчої системи та з'ясувати принципи виборчого права, що є характерними для держави з демократичним режимом правління.

Подальшим кроком буде загальний огляд органів законодавчої та виконавчої влади, адже знання їх назв, складу, порядку обрання та розуміння сутності їх функцій та співвідношення між собою є обов'язковим для повноти уявлення про державу та право.

У ході вивчення п'ятого питання буде необхідно розглянути ознаки правового статусу особи та навчитися виділяти його структурні елементи, адже вміння аналізувати цей статус є необхідним для кожного правосвідомого громадянина.

Розгляд окремих елементів правового статусу буде продовжено при вивченні питань з шостого по дев'яте даної теми. Слід докладно розглянути поняття «громадянства», яке є визначальним для кожної людини в питаннях відносин з державою. Також необхідно вивчити та проаналізувати права та обов'язки громадян, що закріплені в Конституції, слід розуміти, як вони гарантовані та забезпечені державою і з якою метою такі гарантії встановлюються. Наприкінці теми треба звернути увагу на співвідношення

правового статусу громадян та інших суб'єктів, що мешкають (перебувають) на території держави (іноземці, апатриди, поліпатриди).

Теми рефератів:

1. Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні.
2. Державна символіка України.
3. Система органів державної влади в Україні
4. Виборна система та виборчий процес в Україні.
5. Порядок обрання та повноваження Президента України.
6. Порядок формування та повноваження Верховної Ради України.
7. Порядок формування та повноваження Кабінету Міністрів України.

Питання для повторення:

1. Назвіть та поясніть значення принципів конституційно-правового регулювання.
2. В якому значенні використовується термін конституція, коли йде мова про Основний закон України?
3. Назвіть та розкрийте значення юридичних властивостей Конституції України.
4. Поясніть значення словосполучення: «пряма дія норм Конституції».
5. Охарактеризуйте КУ за формою та порядком внесення змін. Поясніть свою позицію.
6. Чи можна стверджувати, що Україна є суверенною і незалежною? Поясніть свою позицію.
7. Назвіть способи реалізації народовладдя в Україні. Охарактеризуйте їх.
8. Що спільного та відмінного між виборами та референдумом?
9. Назвіть випадки, коди проведення референдуму не допускається. Чому?
10. Що означає вислів: «Президент – гарант Конституції»?
11. Дайте характеристику такому органу державної влади як Верховна Рада України.
12. Дайте характеристику системи органів виконавчої влади.
13. Яке значення для існування правового статусу особи мають конституційні принципи? Назвіть їх.
14. Назвіть осіб, які можуть бути носіями правового статусу, порівняйте їх статуси.
15. Розкрийте значення такого правового статусу як «громадянство».
16. Розкрийте принцип «рівності перед законом громадян України».
17. Назвіть документи, що підтверджують громадянство України.

- Поясніть, чому саме ці документи наділені таким значенням.
18. Охарактеризуйте умови прийняття до громадянства України.
  19. Як можна втратити громадянство України і що буде наслідком такої втрати?
  20. Поясніть співвідношення «прав людини» і «прав громадянина».
  21. Назвіть гарантії прав та свобод людини і громадянина і наведіть їх приклади.
  22. Поясніть статус «безгромадянства» особи та назвіть його наслідки.

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. В одному з міст АРК громадянин прийшов на прийом до міського голови і пояснив секретарю питання, з яким він звертається, українською мовою. Вона попросила його висловити свої проблеми російською, тому що української мови не розуміє. Громадянин відмовився. Тоді секретар сказала, що на прийом він не потрапить, бо відмовляється пояснити суть свого питання. Дайте правовий коментар.

2. Молодого, дуже талановитого економіста після закінчення Сумської вищого навчального закладу було запрошено на стажування до США. Через три роки цей громадянин України повернувся додому й одразу вирішив висунути свою кандидатуру на виборах до Верховної Ради України. Чи зможемо ми побачити його прізвище в бюлетені для голосування?

3. Ст. 24 Конституції України закріплює неприпустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками. А Закон України «Про громадянство в Україні», зокрема ст. 9, однією з умов, необхідних для вступу до громадянства України іноземних громадян та осіб без громадянства, визначає «володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування». Марина вважає, що вказана норма закону суперечить Конституції України. А яка ваша думка?

4. За народною ініціативою із дотриманням вимог ст. 72 Конституції України стосовно збору трьох млн. підписів громадян України, які мають право голосу не менш як у двох третинах областей і не менш як по 100 тис. підписів у кожній області, проголошено Всеукраїнський референдум. До бюлетеня для голосування внесено два питання:

1) чи погоджуєтеся ви з тим, щоб надати російській мові статус другої державної мови в Україні?

2) чи погоджуєтеся ви з тим, щоб на фінансування освіти витрачалося не менше 10 % Державного бюджету України? Прокоментуйте внесені до бюлетеня питання.

СЗ.08 – Судові та правоохоронні органи України

Зміст заняття:

1. Загальна характеристика судової системи України.
2. Конституційний Суд України.
3. Правоохоронні органи України.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Перед вивченням даної теми згадайте положення ч. 1 ст. 6 Конституції України, яка регламентує, що однією із конституційних засад державного устрою України є розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову. Далі зверніть увагу на те, що суди України мають низку специфічних ознак, які відрізняють їх від органів влади інших гілок (виключна компетенція, виключний характер судових рішень, виключний режим діяльності суду, особливий порядок формування корпусу суддів). Детально з'ясувавши сутність вказаних ознак варто переходити до вивчення поняття «правосуддя». Для повноти його розуміння слід проаналізувати основні нормативно-правові акти, що визначають порядок здійснення правосуддя в Україні (Конституцію України, Закони України «Про судоустрій України», «Про Конституційний Суд України», «Про статус суддів» та інші).

Детальніше розгляньте завдання правосуддя, на вирішення яких питань воно спрямоване. Визначте, які види правосуддя розрізняють в Україні та в яких формах воно може бути реалізоване. Порівняйте їх між собою. Зверніть увагу на те, що така форма як «суд присяжних» почала офіційно застосовуватись в нашій державі лише з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу (2012 р.), хоча до цього вже була закріплена в Конституції України.

Наступним кроком буде розгляд «судової системи» України. При вивченні даного питання слід зрозуміти, що до неї входять усі суди України, які, в свою чергу, розподілені на дві ланки: система судів загальної юрисдикції та Конституційний суд України.

При вивченні другого питання необхідно показати місце Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Використовуйте положення Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». Зверніть увагу на порядок формування Конституційного Суду України трьома гілками державної влади, рівну кількість суддів від кожної гілки. Дайте аналіз функцій і повноважень Конституційного Суду України, порядок розгляду справ згідно з конституційними поданнями, зверненнями та прийняттям рішень.

В межах третього питання визначте, які державні органи належать до правоохоронних і які завдання покладені на них. Перша частина питання присвячена одному з державних органів, на який покладено здійснення нагляду за додержанням та правильним застосуванням законів в Україні – прокуратурі.

Для визначення основних завдань та функцій прокуратури необхідно проаналізувати Конституцію України (ст. 121-123) та Закон України «Про прокуратуру» (ст. 4, 5), де саме визначаються ці положення.

Далі, в ході розгляду даного питання теми, мова піде про правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України – Службу безпеки України. Завдання Служби безпеки України визначаються у ст. 2 однойменного Закону України, який необхідно проаналізувати. Детально розгляньте основні засади діяльності Служби безпеки України, дослідіть структуру побудови органів СБУ, з'ясуйте – кому підпорядкована і підзвітна Служба безпеки.

Подальше вивчення теми вимагає аналізу одного з елементів системи правоохоронних органів України – органів внутрішніх справ. Визначте, які функції покладені на ці органи і якими принципами вони керуються у своїй діяльності. Вкажіть групи структурних підрозділів, які формують систему органів внутрішніх справ та за якими принципами вони організовуються.

Наступним кроком буде з'ясування місця в системі правоохоронних органів – органів юстиції. Необхідно з'ясувати завдання та структуру даних органів.

Окремо слід проаналізувати поняття та форми діяльності нотаріату в Україні.

Дослідження даної теми передбачає докладний розгляд положення ст. 59 Конституції України, в якому зазначається, що кожен має право на правову допомогу. Організація і принципи діяльності адвокатури в Україні визначаються Законом України «Про адвокатуру», згідно з яким адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, яке сприяє захисту прав і свобод і представляє законні інтереси громадян України, осіб без громадянства, юридичних осіб, надає їм іншу юридичну допомогу.

Темі рефератів:

1. Конституційний контроль в Україні.
2. Суд присяжних.
3. Судова реформа.
4. Функції прокуратури.
5. Адвокатська етика.
6. Акти Конституційного Суду України.
7. Поняття та функції нотаріату.

Питання для повторення:

1. Що таке правосуддя? На яких принципах воно здійснюється в Україні?

2. Якими нормативними актами визначаються структура та особливості судової системи України?
3. Які органи входять до складу судової системи України?
4. Поясніть значення поняття «судова інстанція». Які судові інстанції існують в Україні?
5. У чому полягає відмінність між конституційним поданням та конституційним зверненням до Конституційного Суду України?
6. Яку силу мають акти Конституційного Суду України?
7. Яке значення для визначення обсягу компетенції прокуратури України мають перехідні положення Конституції України?
8. Як ви вважаєте, чому в системі органів внутрішніх справ найбільш чисельною є міліція?
9. Яким чином чинне законодавство регулює повноваження податкової міліції?
10. Поясніть, що означає поєднання принципів гласності та конспірації у діяльності Служби безпеки України?
11. Хто має право займатися адвокатською діяльністю в Україні?
12. Які права та обов'язки мають адвокати?
13. Хто має право займатися приватною нотаріальною практикою в Україні?
14. Які дії мають вчиняти нотаріуси? Чим це регламентується?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

📖 Замість знаку питання ? поставте знак >, < або =

1. $(A + B) : B \times \Gamma + \Gamma ? D - Ж + З$, де

A – у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом A годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом A годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. (Конституція України, ст. 29).

B – кількість видів звернень громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян». (Закон України «Про звернення громадян», ст. 3).

B – в обласних центрах, містах Києві, Сімферополі та Севастополі засновуються державні нотаріальні архіви, які є складовою частиною Національного архівного фонду і здійснюють тимчасове (до B років) зберігання нотаріальних документів. (Закон України «Про нотаріат», ст. 23).

Г – домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Строк дії ухвали слідчого

судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати Г місяців. (Кримінально-процесуальний кодекс України, ст. 181.)

Г – звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше Г (місяців) від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в Г-місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. (Закон України «Про звернення громадян», ст. 20.)

Д – Конституційний Суд України складається з Д суддів Конституційного Суду України. (Конституція України, ст.148.)

Ж – свідкам, які не досягли Ж – річного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. (Цивільний процесуальний кодекс України, ст. 182.)

З – на службу до міліції приймаються на контрактній основі громадяни, здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. При прийнятті на службу може бути встановлено іспитовий строк до З (років). (Закон України «Про міліцію» ст. 17.)

2. (А + Б + В) : Г + Г ? Д : Ж, де

А, Б, В – суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг А років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як Б років, проживає в Україні протягом останніх В років та володіє державною мовою. (Конституція України, ст.148.)

Г – у разі загибелі працівника міліції при виконанні службових обов'язків його сім'ї або утриманцям виплачується одноразова допомога у розмірі Г-річного грошового утримання загиблого за останньою посадою, яку він займав, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі місячного посадового окладу. (Закон України «Про міліцію», ст. 23).

Г – попереднє судове засідання повинно бути призначено і проведено протягом Г (місяців) з дня відкриття провадження у справі. (Цивільний процесуальний кодекс України, ст. 129.)

Д – міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право затримувати і тримати у спеціально відведених для цього осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну

небезпеку для себе і оточуючих, – до передачі їх у лікувальні заклади, але не більш як на Д год. (Закон України «Про міліцію», ст. 11)

Ж – кількість суб'єктів конституційного права, які призначають членів Конституційного суду. (Конституція України, ст. 148.)

3. (А + Б) : В ? (Г + Г) : Д + 18, де

А – суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі досягнення суддею А років. (Конституція України, ст. 126).

Б – працівникам міліції та членам їх сімей надається Б -відсоткова знижка по оплаті жилої площі, комунальних послуг, а також палива. (Закон України «Про міліцію», ст. 22).

В – строк повноважень Генерального прокурора України – В років. (Конституція України, ст.122.)

Г – уповноваженим Верховної Ради України з прав людини може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг Г років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні. (Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ст. 5).

Г – перше призначення на посаду професійного судді строком на Г років здійснюється Президентом України. (Конституція України, ст. 128.)

Д – суддя Конституційного Суду України призначається строком на Д років без права бути призначеним повторно. (Закон України «Про КСУ», ст. 9).

СЗ.09 – Загальна характеристика цивільного права України.

Зміст заняття:

- 1.** Цивільне право і відносини, що ним регулюються.
- 2.** Джерела цивільного права. Загальна характеристика цивільного законодавства України. Цивільний кодекс України.
- 3.** Учасники цивільних правовідносин.
- 4.** Право власності в Україні. Захист власності.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Починаючи розгляд теми, потрібно визначити, що цивільне право є однією з провідних галузей національного права України, яка регулює певну групу правових відносин за участю фізичних і юридичних осіб та держави в цілому. Необхідно вказати на предмет правового регулювання даної галузі, який становлять такі групи відносин: майнові та особисті немайнові відносини. Розкрийте зміст цих відносин, наведіть приклади. Для більш повного знайомства з основами цивільного права необхідно визначити методи, за

допомогою яких цивільне право регулює вказані вище відносини, вказати на їх характерні ознаки, що притаманні саме цій галузі права.

Характеристика цивільного законодавства передбачає дослідження основних засад цивільно-правового регулювання товарно-грошових відносин за Конституцією України, вкажіть на ці норми. Які законодавчі акти України деталізують і розвивають конституційні положення? Особливо зверніть увагу на Цивільний кодекс України, якому належить центральне місце в системі цивільного законодавства, та проаналізуйте його структуру і зміст.

При вивченні питання про учасників цивільних відносин слід з'ясувати, що ними можуть бути лише три групи суб'єктів (фізичні особи, юридичні особи та особи публічного права). Після цього необхідно проаналізувати кожну з груп – хто до неї входить та які специфічні ознаки мають суб'єкти даної групи. Тут також необхідно зупинитись на детальному з'ясуванні понять цивільної правоздатності та дієздатності.

Питання про право власності потребує з'ясування його поняття в об'єктивному та суб'єктивному сенсі. Важливо, що в суб'єктивному розумінні, право власності є уособленням єдності трьох правомочностей: володіння, користування та розпорядження. Слід охарактеризувати ці правомочності і зрозуміти, чому власником може вважатися лише та особа, яка має всі три ці складові. Також в межах даного питання необхідно розглянути поняття «річ» – ключове поняття права власності та цивільного права в цілому. Завершити розгляд права власності слід вивченням існуючих в Україні форм власності та підстав їх зміни.

Теми рефератів:

1. Право інтелектуальної власності.
2. Представництво як інститут цивільного права.
3. Способи захисту цивільних прав особи.
4. Приватизація в Україні.
5. Право власності українського народу.

Питання для повторення:

1. Які критерії дозволяють розглядати цивільне право України як самостійну галузь права?
2. Назвіть основні підгалузі та інститути цивільного права.
3. Які відносини регулюються нормами цивільного права України?
4. Які методи правового регулювання використовуються у цивільному праві?
5. Що містить у собі поняття «цивільна правосуб'єктність»?
6. Чим визначається обсяг цивільної дієздатності?
7. Які види цивільної дієздатності вам відомі?

8. Який обсяг прав є в опікуна та в піклувальника?
9. Який орган приймає рішення про обмеження дієздатності?
10. Чи можна поновити обсяг дієздатності і в якому порядку це відбувається?
11. В яких випадках та в якому порядку фізична особа може бути визнана обмежено дієздатною чи недієздатною?
12. Охарактеризуйте обсяг дієздатності неповнолітньої та малолітньої особи.
13. В яких формах здійснюється приватизація державного майна в Україні?
14. Які ознаки характеризують юридичну особу?
15. Які види юридичних осіб вам відомі? Охарактеризуйте їх.
16. Що собою являє інститут «представництва»?
17. Які способи захисту цивільних прав ви знаєте?
18. Що мається на увазі під поняттями «правочин» та «угода»?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

📖 Замість знаку питання ? поставте знак >, < або =

1. $(A + B + B) : \Gamma + (\Gamma + D) : Ж ? (З + Й) : К$, де

A, B – кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за A (місяці), а у разі найму нерухомого майна – за B (місяці). Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк. (Цивільний кодекс, ст. 763).

B, Γ – якщо на товар не встановлений гарантійний строк або строк придатності, вимога у зв'язку з його недоліками може бути пред'явлена покупцем за умови, що недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах B років, а щодо нерухомого майна – в межах Γ років від дня передачі товару покупцеві, якщо договором або законом не встановлений більший строк. (Цивільний кодекс, ст. 680).

Γ – строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через Γ років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. (Цивільний кодекс, ст. 465).

D – до вимог про розірвання договору дарування застосовується позовна давність в D (ріки). (Цивільний кодекс, ст. 728).

Ж – якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у Ж-денний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного

виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства. (Цивільний кодекс, ст. 530).

З – автор має невідчужуване право на одержання грошової суми у розмірі 3 відсотків від суми кожного продажу оригіналу художнього твору чи оригіналу рукопису літературного твору, наступного за відчуженням оригіналу, здійсненим автором. Зазначена сума сплачується продавцем оригіналу твору. (Цивільний кодекс, ст. 448).

Й – Позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику у строк та в порядку, що встановлені договором. Якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом Й днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це. (Цивільний кодекс, ст. 1049)

К – кількість форм власності за ЦК (Цивільний кодекс, ст.ст. 324-327).

2. (А + Б) : В + Г – Г ? Д : Ж + З + Й, де

А – часткову цивільну дієздатність має фізична особа, яка не досягла А років. (Цивільний кодекс, ст. 31).

Б – повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла Б років і працює за трудовим договором. (Цивільний кодекс, ст. 35).

В – спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом В років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. (Цивільний кодекс, ст. 47).

Г – строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на komponування інтегральної мікросхеми спливає через Г років, що відліковуються від дати подання заявки на komponування інтегральної мікросхеми в установленому законом порядку. (Цивільний кодекс, ст. 475).

Г – фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом Г (роки) в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. (Цивільний кодекс, ст.43).

Д – повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла Д років (повноліття). (Цивільний кодекс, ст. 34).

Ж – загальна позовна давність (строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу) встановлюється тривалістю у термін Ж (роки). (Цивільний кодекс, ст. 257).

З, Й – фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом З років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом Й місяців. (Цивільний кодекс, ст. 46).

3. (А – Б) : В + Г ? (Г – Д) : Ж + З, де

А – строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через А років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом. (Цивільний кодекс, ст. 446).

Б – строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин спливає через тридцять років, а щодо дерев та винограду – через Б років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав. (Цивільний кодекс, ст. 487).

В – позовна давність у В років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману. (Цивільний кодекс, ст. 258).

Г – майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку є чинними протягом Г років з дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом. (Цивільний кодекс, ст. 496).

Г – у разі знаходження скарбу, що є пам'яткою історії та культури, право власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до Г відсотків від його вартості на момент знахідки, якщо вона негайно повідомила міліції або органів місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування. (Цивільний кодекс, ст. 343).

Д – знайдені транспортні засоби передаються на зберігання міліції, про що робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації. Якщо протягом Д місяців від дня опублікування цього оголошення власник або інша особа, яка має право вимагати повернення транспортного засобу, не будуть виявлені або вони не заявлять про свої права на транспортний засіб, міліція має право продати його, а суму виторгу внести на спеціальний рахунок у банку (Цивільний кодекс, ст. 338).

Ж – договори вважаються багатосторонніми, коли в них бере участь більше Ж осіб. (Цивільний кодекс, ст. 626).

З – позовна давність у З (років) застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину. (Цивільний кодекс, ст. 258).

СЗ.10 – Загальна характеристика цивільного права України.

Зміст заняття:

- 1.** Поняття і види цивільно-правових договорів.
- 2.** Поняття зобов'язання, підстави його виникнення та припинення, засоби забезпечення виконання зобов'язань.
- 3.** Поняття і підстави цивільно-правової відповідальності.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Наступним в даній темі йде питання про цивільно-правові договори, в ході розгляду якого слід з'ясувати, що усі дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків називаються «правочинами». Вони можуть бути усними та письмовими, односторонніми чи багатосторонніми, для них встановлені особливі умови дійсності, недодержання яких може призвести до визнання цих правочинів недійсними. Що стосується «договору», то він є видом правочину і може бути лише двох- або багатостороннім, а усі інші ознаки правочину на нього розповсюджуються без змін. Необхідно також окремо з'ясувати предмет, зміст та умови дії договорів.

Розпочати вивчення наступного питання варто з визначення поняття зобов'язального права та зобов'язання в цілому. Вказати, з яких елементів складається зобов'язання, і пояснити, хто є суб'єктами зобов'язань, з приводу яких об'єктів виникають зобов'язання, і що становить зміст вказаних зобов'язань. Досліджуючи питання, необхідно звернути увагу на способи забезпечення виконання зобов'язань (поручительство, гарантія, застава, завдаток, притримання та неустойка (штраф, пеня). З'ясуйте, в чому різниця між поручительством та гарантією, які суб'єкти можуть їх давати, які обсяги прав та обов'язків у поручителя та гаранта. До яких видів зобов'язань може застосовуватись пеня? Акцентуйте увагу на тому, що способи забезпечення виконання зобов'язань обираються сторонами зобов'язань на власний розсуд, залежно від ситуації та наявних можливостей. Цікавим видається такий спосіб забезпечення, як притримання, якого раніше Цивільний кодекс України не передбачав.

В ході вивчення сьомого питання слід спочатку зрозуміти сутність поняття «цивільно-правова відповідальність», а саме, що нею є «негативна реакція держави на цивільне правопорушення», проявляється така реакція в обмеженні чи позбавленні правопорушника певних прав чи накладенні на нього обов'язків. Також необхідно запам'ятати, що така відповідальність виникає лише в результаті наявності в діях особи чітко визначених умов, сукупність яких і є підставою для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності. В цьому питанні також слід розглянути види даної відповідальності та, що дуже важливо, підстави звільнення від неї.

Окремо слід приділити увагу «позовній давності», яка визначає строк, протягом якого особа має право звернутись до суду з вимогою про захист своїх порушених прав.

Теми рефератів:

1. Умови дійсності договорів.

2. Відповідальність власників джерел підвищеної небезпеки.
3. Презумпція винуватості у цивільному праві.
4. Моральна шкода.

Питання для повторення:

1. Хто виступає сторонами у зобов'язанні?
2. Чому не можна замінити боржника у зобов'язанні без згоди на це кредитора?
3. Які правочини не належать до цивільно-правових договорів?
4. Які ви знаєте категорії умов цивільно-правових договорів?
5. Які ви можете навести приклади реальних договорів?
6. Які правові наслідки тягне відсутність у договорі істотних умов?
7. Які наслідки може тягнути за собою недотримання форми договору?
8. До яких видів договорів застосовується письмова, нотаріально посвідчена форма договору?
9. Назвіть види забезпечення виконання зобов'язань. З якою метою вони застосовуються?
10. Хто такий поручитель і які обов'язки на нього покладаються?
11. Які види застав вам відомі?
12. Коли відбувається припинення зобов'язань? Які підстави ви можете назвати?
13. До яких правових наслідків може призвести порушення виконання зобов'язань?
14. Що таке договір купівлі-продажу і які його істотні умови?
15. Що таке договір дарування і які його істотні умови?
16. Що таке договір оренди і які його істотні умови?
17. Що виступає підставою для притягнення до цивільно-правової відповідальності?
18. Що означає принцип презумпції винуватості у цивільному праві?
19. Які види цивільно-правової відповідальності застосовуються у цивільному праві України?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. У міській газеті «Ваш шанс» була надрукована стаття під назвою «Приходьте до них учитися.» У статті розповідалося про низький рівень навчання учнів в одній з приватних спеціалізованих шкіл міста, зокрема зазначалося, що випускник школи В., який вивчав англійську мову 11 років, не зміг на вступному іспиті розповісти англійською мовою про свою сім'ю. Стаття завершувалася словами: «Якщо у вас є зайві гроші, то йдіть до них учитися».

Наступного дня після виходу статті всі учні школи були обурені. «У статті немає жодного слова правди, – говорив Сергій, – цей випускник В.

провчився у нашому класі півроку і перейшов до іншої школи». «Що тепер робити?» – звернулася до всіх Ольга. «Нашому директорові треба проглянути Цивільний кодекс і подати позов до суду», – заявив Олег. «А до чого тут Цивільний кодекс? Я завжди думала, що в ньому містяться лише положення щодо майна.» – заперечила Лариса. Як ви вважаєте, чи справді цю ситуацію регулює цивільне право?

2. Наскільки правий був Остап Бендер, коли звертався до гр. Корейки як «юридична особа» до «юридичної особи»? Мотивуйте свою відповідь.

3. До 14-річного Владислава звернувся 15-річний Олег із проханням дати відеокамеру для проведення відеозапису однієї з шкільних урочистостей. Владислав погодився і дав власну відеокамеру у користування на 6 годин. Однак шкільне свято затягнулося, Олег повертався додому пізно ввечері й тому залишив річ у класному кабінеті. Вночі відеокамера була викрадена. Проаналізуйте ситуацію.

4. 16-річний Василь під час відпустки своїх батьків придбав за 8000 гривень у магазині «Компсервіс» комп'ютер. Через два тижні він вийшов з ладу не з вини Василя. Коли Василь звернувся до магазину, щоб відповідно до гарантії відремонтували комп'ютер або повернули гроші, то там відповіли, що він сам в усьому винен і, оскільки неповнолітній, то не має права на гарантію. Прокоментуйте ситуацію.

СЗ.11 – Основи сімейного права України

Зміст заняття:

1. Шлюб та сім'я.
2. Шлюбний договір.
3. Права та обов'язки подружжя.
4. Права та обов'язки батьків та дітей.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Готуючись до відповіді на питання теми, необхідно мати на увазі, що сімейне право є підгалуззю цивільного права, а тому варто дослідити, що є предметом її правового регулювання, тобто, які суспільні відносини підпадають під регулювання вказаною підгалуззю. Проаналізуйте положення Сімейного кодексу. У рамках цього питання варто зазначити про умови, що висуває українське законодавство до осіб, які бажають укласти шлюб, що мають бути обов'язково дотримані. Крім того, необхідно вказати на винятки щодо умов вступу у шлюб, які дозволяються при його укладенні. Які державні органи уповноважені на надання дозволів на відхилення від встановлених норм?

У цьому питанні розглядається також порядок укладання шлюбів. Необхідно визначити, які підстави, передбачені шлюбно-сімейним законодавством, можуть призвести до припинення шлюбу. Також у цьому питанні необхідно зазначити, що можливе припинення шлюбу двома шляхами: в органах РАЦСу та в судовому порядку. Крім того, варто визначитись, за яких обставин шлюб може бути визнано недійсним і які правові наслідки мають ці юридичні факти?

Окремо дослідіть положення, що стосуються мети і порядку укладення шлюбного договору, вкажіть, які права і обов'язки має подружжя. Укажіть на форму цього документа та порядок внесення в нього змін і доповнень, а також можливості його скасування. Визначте, які саме права та обов'язки можуть бути врегульовані у шлюбному договорі.

Установіть правові режими майна подружжя. Оскільки Сімейний кодекс передбачає особисту приватну власність та спільну сумісну власність подружжя, то цікавим буде встановлення видів майна, яке належить окремо чоловікові/дружині, а яке визнається є їх спільною власністю. Зверніть увагу на те, що подружжя між собою може укласти будь-які незаборонені законом правочини і визначити на власний розсуд правовий режим майна, що нажите за час їх спільного проживання. Окремо зупиніться на інституті взаємного утримання подружжя.

З'ясуйте, як визначається правовий статус осіб, що живуть однією сім'єю, але відносини яких не зареєстровані в органах РАЦСу (так зване «громадянське подружжя»). Зверніть увагу на права та обов'язки, які мають такі особи, особливо щодо майнових прав, а також встановіть, чи є відмінність у правах дітей, які народжені у шлюбі та поза ним. Дослідіть взаємні права батьків і дітей, зверніть увагу на кореспонденцію прав дітей обов'язкам батьків і навпаки. Особливої уваги на сьогоднішній день набуває проблема позбавлення батьківських прав щодо осіб, які не виконують належним чином обов'язків по догляду за дитиною. В яких випадках та в якій процедурі має застосовуватись така санкція щодо батьків? Встановіть умови, за яких такі батьки можуть поновити свої батьківські права. Зверніть увагу на те, що Сімейний кодекс встановлює декілька варіантів влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, тому варто дослідити кожен з них, а саме: встановлення опіки, піклування, усиновлення дитини та укладення договору про патронат над дитиною. Які органи займаються цими питаннями та в якому порядку відбувається оформлення цих відносин?

Теми рефератів:

1. Еволюція інституту шлюбу в радянському та українському праві.
2. Інститут заручин у сімейному праві.
3. Принципи сімейного права України.
4. Майнові та особисті немайнові права подружжя.

5. Громадянський шлюб: права та обов'язки осіб, що проживають разом.
6. Усиновлення в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання.

Питання для повторення:

1. Чи визнається релігійний обряд шлюбом?
2. Що собою являє шлюб?
3. Чим громадянський шлюб відрізняється від зареєстрованого?
4. Які права та обов'язки виникають у подружжя?
5. Які правові режими майна подружжя вам відомі?
6. Яке правове значення мають заручини?
7. В яких випадках можна розірвати заручини?
8. Які строки встановлюються для реєстрації шлюбу?
9. Що означає гетерошлюбність як принцип сімейного права?
10. В яких випадках шлюб визнається неукладеним?
11. Коли шлюб визнається недійсним?
12. Яке правове значення має реєстрація розлучення у РАЦСі?
13. Чи може подружжя укласти між собою цивільно-правові договори?
14. В яких органах та в якому порядку відбувається розірвання шлюбу?
15. Які особисті немайнові права виникають між батьками та дитиною?
16. За що можна позбавити батьків їх батьківських прав?
17. В якому порядку та які органи беруть участь у позбавленні батьківських прав?
18. Чи припиняються права між батьками і дитиною у разі позбавлення батьківських прав?
19. Які вам відомі способи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

📖 Замість знаку питання ? поставте знак >, < або =

1. $(A + B - B) : G - G + D ? Z : Z + Y + K$, де

A – шлюбний вік для жінок встановлюється у A років. (Сімейний кодекс України, ст. 22).

B – шлюбний вік для чоловіків встановлюється у B років. (Сімейний кодекс України, ст. 22).

B – Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише у B (кількість) шлюбі(Сімейний кодекс України, ст. 25).

G – якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як G років, вона,

він матимуть право на утримання від колишнього чоловіка, жінки після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років. (Сімейний кодекс України, ст. 76).

Г – при укладенні шлюбу наречені мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої; подвійне прізвище не може бути складеним більш як із Г (кількість) прізвищ, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений. (Сімейний кодекс України, ст. 35).

Д – шлюб реєструється після спливу Д (місяців) від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. (Сімейний кодекс України, ст. 32).

Ж – малолітньою вважається дитина до досягнення нею Ж років. (Сімейний кодекс України, ст. 6).

З – у разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла З років, змінюється за її згодою. (Сімейний кодекс України, ст. 148).

Й – якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу Й місяців від дня її подання. (Сімейний кодекс України, ст. 28).

К – позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом К (років) після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини. (Сімейний кодекс України, ст. 110).

2. (А + Б) : В– Г+ Г x Д ? Ж x З - Й, де

А – якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення А (років) за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. (Сімейний кодекс України, ст. 199).

Б – усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на Б років. (Сімейний кодекс України, ст. 211).

В – дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею В (місячного) віку. (Сімейний кодекс України, ст. 209).

Г – у разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж Г років. (Сімейний кодекс України, ст. 211).

Г – за заявою особи, яка досягла Г років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. (Сімейний кодекс України, ст. 23).

Д – після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом Д (років) від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. (Сімейний кодекс України, ст. 76).

Ж – усиновлювач може змінити відомості про місце народження та дату народження дитини. При цьому дата народження дитини може бути змінена не більш як на Ж (місяців). (Сімейний кодекс України, ст. 230).

З – до вимоги про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у 3 роки. (Сімейний кодекс України, ст. 72).

Й – до вимоги про визнання материнства (батьківства) встановлюється позовна давність в Й (років), яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю (батьком) дитини. (Сімейний кодекс України, ст. 138, 139).

3. $A - (B + V) : (Г + Г) + Д + 2 ? (Ж + З) : Й + К$, де

A – місце проживання дитини, яка досягла A років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. (Сімейний кодекс України, ст. 160).

B – опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла B років. (Сімейний кодекс України, ст. 243).

V – піклування встановлюється над дитиною до V років (Сімейний кодекс України, ст. 243).

Г – дружина (чоловік), з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка (дружини) – батька (матері) дитини до досягнення дитиною Г років. (Сімейний кодекс України, ст. 84, 86).

Г – суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу Г (місяців) від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу. (Сімейний кодекс України, ст. 109).

Д – дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як Д (років) на обліку у Центрі з усиновлення дітей. (Сімейний кодекс України, ст. 283).

Ж – особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею Ж років на одержання інформації щодо свого усиновлення. (Сімейний кодекс України, ст. 226).

З – якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла 3 років, визначається нею самою. (Сімейний кодекс України, ст. 160).

Й – якщо усиновлюється дитина, яка не досягла Й років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо

забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини. (Сімейний кодекс України, ст. 227).

К – батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше К (місяців) від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану. (Сімейний кодекс України, ст. 144).

СЗ.12 – Основи спадкового права України

Зміст заняття:

1. Загальна характеристика спадкового права.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за законом.
4. Здійснення права на спадкування та оформлення спадщини.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Вивчення даної теми потребує дослідження ключових понять спадкового права: спадкування та спадщина. Тут необхідно з'ясувати: як може відбуватися спадкування (за законом і за заповітом); що собою являє процедура спадкування; які права та обов'язки входять до «спадщини», а які не входять, і чому; що являє собою «спадкова маса»; коли і де відкривається спадщина; хто може бути спадкоємцем і спадкодавцем тощо.

Окремо слід приділити увагу процедурі спадкування за заповітом. Починаючи розгляд цього питання, варто надати визначення і з'ясувати юридичну природу заповіту. Обов'язково вкажіть в якій формі та з дотриманням якого порядку має бути складений заповіт, які особи мають право на таке розпорядження на випадок своєї смерті. Крім того, в цьому питанні необхідно звернути увагу на осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині: хто має таке право і як вираховується ця частка? З'ясуйте порядок прийняття спадщини.

Далі слід зупинитися на порядку спадкування за законом, оскільки більшість людей не залишають заповітів і розраховують на положення законодавства щодо спадкування. Визначте, хто є спадкоємцем за законом. Який передбачений порядок закликання їх до спадкування? Дослідіть окремо кожен чергу спадкоємців, з'ясуйте, в яких частках успадковують спадкоємці, чим зумовлюється зміна черговості спадкоємців та в якому порядку це відбувається. У чому особливість таких спадкоємців по закону, як онуки, правнуки, прабаба та прадід померлого. Крім того, охарактеризуйте правове становище таких спадкоємців, як утриманці, який порядок їх закликання до спадкування. Встановіть правову природу права представлення, в яких випадках воно застосовується та з якою метою.

Завершення вивчення теми потребує з'ясування процедури прийняття та оформлення спадщини. Також необхідно визначити, як закон гарантує права

недієздатних, неповнолітніх та малолітніх осіб в цьому питанні. Зверніть увагу на те, що спадкоємець може прийняти спадщину лише цілком, без умов і застережень, або повністю відмовитись від цього, тобто частково цю процедуру провести не можна. З'ясуйте, коли спадщина вважається відумерлою та яка процедура передбачається щодо оформлення такого виду спадщини.

Теми рефератів:

1. Особливі розпорядження у заповіті.
2. Специфіка заповіту подружжя.
3. Інститут заповіту у зарубіжних країнах.

Питання для повторення:

1. Що собою являє спадкове право?
2. Що входить до складу спадщини?
3. Що таке «спадковий масив», «спадковий актив» та «спадковий пасив»?
4. Що мається на увазі під поняттям «спадкування»?
5. Які права та обов'язки не можуть переходити до спадкоємців після смерті особи? Чому?
6. Що є часом відкриття спадщини?
7. Чи зміниться співвідношення часток спадкоємців, якщо особи, які мали право спадкувати, померли в різні календарні дні?
8. Де відкривається спадщина у разі смерті особи?
9. Які види спадкування встановлені Цивільним кодексом України?
10. Хто може бути спадкодавцем?
11. Хто є спадкоємцем у різних видах спадкування?
12. Хто не має права на спадкування відповідно до Цивільного кодексу України?
13. Що собою являє усунення від спадщини? Коли воно застосовується?
14. Хто має право на складання заповіту?
15. В якій формі має бути складений заповіт?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

📖 Замість знаку питання ? поставте знак >, < або =

1. $(A + B) : B + \Gamma ? \Gamma - (D + Z) : Z$, де

A, B – особа, яка досягла A - річного віку має право вільно самостійно пересуватися територією України і відповідно вибирати місце перебування, а з

Б – річного віку – самостійно виїздити за межі нашої держави. (Цивільний кодекс, ст. 313).

В – кількість черг спадкування за законом (Цивільний кодекс, глава 86).

Г – для прийняття спадщини встановлюється строк у Г місяців, який починається з часу відкриття спадщини. (Цивільний кодекс, ст. 1270).

Г – з Г- річного віку особа, яка потребує медичної допомоги, має право на вибір лікаря та методів лікування відповідно до його рекомендацій (Цивільний кодекс, ст. 284).

Д – покупець має право протягом Д днів з моменту передачі йому непродуктового товару неналежної якості, якщо триваліший строк не оголошений продавцем, обміняти його у місці купівлі або інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар інших розміру, форми, габариту, фасону, комплектації тощо. (Цивільний кодекс, ст. 707).

Ж – вік з якого особа може бути засновником (учасником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами (Цивільний кодекс, ст. 32).

З – особа, яка досягла З років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. (Цивільний кодекс, ст. 1269).

2. (А + Б) : В + Г ? Г : Д – (Ж + З), де

А, Б – неповну цивільну дієздатність має фізична особа у віці від А до Б років (Цивільний кодекс, ст. 32).

В – вік з якого особа може самостійно займатися підприємницькою діяльністю. (Цивільний кодекс, ст. 35).

Г – правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, вважається схваленим, якщо її батьки (особи що їх замінюють) дізнавшись про його вчинення, протягом Г (місяців) не заявили претензії другій стороні. (Цивільний кодекс, ст. 221).

Г – правочини фізичних осіб між собою на суму, що не перевищує у Г разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян можуть укладати в усній формі (Цивільний кодекс, ст. 208).

Д – кількість видів спадкування (Цивільний кодекс, ст. 1217).

Ж – кредиторів спадкодавця належить протягом Ж (місяців) від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги. (Цивільний кодекс, ст. 1281).

З – батьки спадкодавця належать до З черги спадкування за законом (Цивільний кодекс, ст. 1261).

СЗ.13 – Основи спадкового права України

Зміст заняття:

1. Загальна характеристика спадкового права.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за законом.
4. Здійснення права на спадкування та оформлення спадщини.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Вивчення даної теми потребує дослідження ключових понять спадкового права: спадкування та спадщина. Тут необхідно з'ясувати: як може відбуватися спадкування (за законом і за заповітом); що собою являє процедура спадкування; які права та обов'язки входять до «спадщини», а які не входять, і чому; що являє собою «спадкова маса»; коли і де відкривається спадщина; хто може бути спадкоємцем і спадкодавцем тощо.

Окремо слід приділити увагу процедурі спадкування за заповітом. Починаючи розгляд цього питання, варто надати визначення і з'ясувати юридичну природу заповіту. Обов'язково вкажіть в якій формі та з дотриманням якого порядку має бути складений заповіт, які особи мають право на таке розпорядження на випадок своєї смерті. Крім того, в цьому питанні необхідно звернути увагу на осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині: хто має таке право і як вираховується ця частка? З'ясуйте порядок прийняття спадщини.

Далі слід зупинитися на порядку спадкування за законом, оскільки більшість людей не залишають заповітів і розраховують на положення законодавства щодо спадкування. Визначте, хто є спадкоємцем за законом. Який передбачений порядок закликання їх до спадкування? Дослідіть окремо кожен чергу спадкоємців, з'ясуйте, в яких частках успадковують спадкоємці, чим зумовлюється зміна черговості спадкоємців та в якому порядку це відбувається. У чому особливість таких спадкоємців по закону, як онуки, правнуки, прабаба та прадід померлого. Крім того, охарактеризуйте правове становище таких спадкоємців, як утриманці, який порядок їх закликання до спадкування. Встановіть правову природу права представлення, в яких випадках воно застосовується та з якою метою.

Завершення вивчення теми потребує з'ясування процедури прийняття та оформлення спадщини. Також необхідно визначити, як закон гарантує права недієздатних, неповнолітніх та малолітніх осіб в цьому питанні. Зверніть увагу на те, що спадкоємець може прийняти спадщину лише цілком, без умов і застережень, або повністю відмовитись від цього, тобто частково цю процедуру провести не можна. З'ясуйте, коли спадщина вважається відумерлою та яка процедура передбачається щодо оформлення такого виду спадщини.

Темі рефератів:

1. Правовий статус виконавця заповіту.
2. Черги спадкоємців за законом. Зміна черговості.
3. Особливості спадкування немайнових прав.

Питання для повторення:

1. Що мається на увазі під таємницею заповіту і як вона має забезпечуватись?
2. Чи має право заповідач скасувати чи змінити заповіт?
3. Які особливі розпорядження має право встановити заповідач у своєму заповіті для спадкоємців?
4. Хто має право на обов'язкову частку у спадщині і як обраховується ця частка?
5. Яке значення має спільний заповіт подружжя?
6. У чому особливість реалізації спільного заповіту подружжя?
7. Скільки черг спадкоємців встановлюється при спадкуванні за законом?
8. Як закон визначає частки спадкоємців при спадкуванні за законом?
9. Чи можна змінити черговість спадкоємців при спадкуванні за законом? Як?
10. Що собою являє право представлення? Коли і як воно застосовується?
11. Який строк встановлюється законом для прийняття спадщини? Чи підлягає він подовженню?
12. Які способи прийняття спадщини відомі українському законодавству?
13. Як Цивільний кодекс України гарантує права недієздатних, малолітніх та неповнолітніх осіб у питанні прийняття спадщини?
14. Коли застосовується спадкова трансмісія і в чому її особливість?
15. В яких випадках спадщина вважається відумерлою і до якого суб'єкта та в які строки вона переходить?
16. У чому особливість спадкування боргів померлого?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. 17-річна заміжня Марина продала одержану від бабусі у спадок квартиру. Батьки, коли дізналися про це, стали вимагати розірвання договору купівлі-продажу. Прокоментуйте ситуацію.

2. 17-річний Георгій отримав велику спадщину. Через кілька тижнів тяжко захворів і опинився у лікарні. Близьких родичів у нього не було. За пропозицією медсестри, яка знала про те, що Георгію залишилося жити недовго

(він про це не знав), він взяв з нею шлюб. Медсестра розраховувала стати спадкоємцем за Георгієм. Але через місяць з'ясувалося, що лікарі помилилися з діагнозом. За позовом Георгія, який дізнався про справжні наміри медсестри, шлюб визнали недійсним. Через тиждень він вирішив продати частину майна, отриманого в порядку спадкування, і за виручені кошти поїхати для продовження лікування за кордон. Однак нотаріус відмовився посвідчити договір купівлі-продажу нерухомості. Чи правомірна відмова? Свою відповідь обґрунтуйте.

3. Дідусь, вітаючи з днем народження свого повнолітнього онука, оголосив, що дарує йому свій будинок. З часом виявилось непорозуміння: після смерті дідуся про свої права на це житло заявили інші родичі. Що забув зробити дідусь, щоб уникнути такої ситуації?

СЗ.14 – Основи трудового права України

Зміст заняття:

1. Поняття, предмет, метод та система трудового права.
2. Поняття, види, зміст і сторони трудового договору. Порядок прийому на роботу.
3. Підстави та порядок припинення трудового договору.
4. Робочий час і час відпочинку.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Починаючи вивчення даної теми слід дати визначення трудового права як однієї з галузей національного прав України. Далі важливо з'ясувати, які відносини у сфері праці входять до предмету правового регулювання даної галузі. Тут варто зазначити, що до предмету входять не лише трудові відносини між працівником та роботодавцем, а й відносини, що тісно пов'язані з трудовими, тобто виникають паралельно з використанням найманої праці. Далі з'ясуйте особливості методу трудового права, зважте на його змішаний характер. Зверніть увагу на специфіку джерел цієї галузі: основними нормативно-правовими актами наряду з Кодексом законів про працю є акти цивільного та цивільно-процесуального законодавства; питому вагу складають «локальні акти» – акти, що приймаються в певній галузі, на окремих підприємствах, та розповсюджують свою дію лише на ті кола, для яких прийняті. Розгляньте систему трудового права, яка побудована за загальноприйнятним принципом – розподілена на дві частини: загальну та особливу.

Наступне питання присвячене вивченню такого важливого інституту як «колективний договір». Слід з'ясувати його сутність та роль, яку він відіграє в процесі регулювання відносин між роботодавцем та працівниками. Варто

запам'ятати, що з цим документом повинен бути ознайомлений кожен працівник, який працевлаштовується на підприємство.

Далі зосередьте свою увагу на вивченні ключового інституту трудового права – інституту «трудоного договору». Визначте його сутність, сторони, а також їх права та обов'язки, з'ясуйте його зміст (обов'язкові та факультативні умови). Після цього детально проаналізуйте види трудових договорів. Слід знати, що їх класифікація здійснюється частіше всього за трьома ознаками: за формою, за строками та за змістом. Хоча така класифікація не є вичерпною. Проаналізуйте, в яких формах частіше укладаються ТД та до чого може призвести недодержання письмової форми. Окремим блоком опрацюйте процес прийняття працівника на роботу: сутність (досягнення згоди щодо умов ТД); документи, які необхідно подати; відомості, які заборонено вимагати у працівника; наслідки необґрунтованої відмови від прийняття на роботу; поняття та ознаки випробування, як однієї з факультативних умов ТД. Наступний блок питань – оформлення ТД: зверніть увагу, що домовленість сторін (незалежно від форми ТД) завжди оформлюється наказом роботодавця, а працівник обов'язково ознайомлюється з ним під розписку. Основним документом, що підтверджує трудову діяльність громадян і слугує для встановлення стажу роботи, є трудова книжка. Окремо в цьому питанні приділіть увагу поняттю та меті діяльності організацій, що покликані захищати та відстоювати права працюючих: на національному рівні – це профспілки, на міжнародному – Міжнародна організація праці.

На початку вивчення третього питання слід запам'ятати, що поняття «припинення» та «розірвання» трудового договору мають різний зміст. Більш широким є поняття «припинення» ТД, воно може бути здійснено за підстав, що передбачені в ст. 36 КЗпП, однією з яких є «розірвання» ТД за ініціативою сторін. Далі слід приділити увагу детальному вивченню підстав для розірвання ТД за ініціативою сторін та з'ясуванню поняття та розмірів вихідної допомоги. Окремо необхідно з'ясувати, кого саме вважають «безробітними» та на підставі яких причин це відбувається.

Наступне питання присвячене вивченню таких інститутів трудового права як «робочий час» та «час відпочинку». При розгляді першого блоку питання слід вивчити поняття та види робочого часу (нормальний, скорочений, неповний), а також з'ясувати його тривалість залежно від виду. Окремо необхідно розглянути поняття «надурочних робіт» та умови залучення до них. Слід запам'ятати, що за загальним правилом, залучення до надурочних робіт не допускається. При розгляді блоку питань щодо часу відпочинку, варто порівняти його з робочим часом. Також слід визначити його основні види за КЗпПУ.

Теми рефератів:

1. Правовий статус та діяльність Міжнародної організації праці.
2. Проблема безробіття в Україні та шляхи її подолання.
3. Соціальні гарантії працівників.
4. Центри зайнятості та їх роль у системі гарантування прав працюючого населення.
5. Випробування і стажування як умова підвищення критеріїв якості роботи працівника.

Питання для повторення:

1. Назвіть основні принципи трудового права України.
2. Які джерела трудового права України вам відомі?
3. Хто вважається працівником за трудовим правом?
4. Які документи необхідні для прийняття на роботу?
5. Чи допускається законом дискримінація при прийнятті на роботу?
6. В якому порядку укладається трудовий договір (контракт)?
7. Які істотні умови трудового договору?
8. Які види трудових договорів вам відомі?
9. Що собою являє випробування при прийнятті на роботу?
10. В якому порядку та на яких підставах може бути розірвано трудовий договір?
11. За якої процедури відбувається звільнення за власним бажанням?
12. Коли мають бути попереджені працівники про звільнення у випадку скорочення?
13. Чи можливе припинення трудового договору з ініціативи роботодавця з підстав, які прямо не передбаченні у КЗпПУ?
14. Розкрийте функції та порядок укладання колективного трудового договору.
15. Які розміри вихідної допомоги встановлюються при звільненні працівників?
16. Поясніть значення таких понять: «тарифна ставка», «тарифна сітка», «посадовий оклад».
17. Які види робочого часу вам відомі?
18. Для якої категорії осіб встановлюється скорочений робочий час?
19. У чому полягає різниця між скороченим та неповним робочим часом?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

📖 Замість знаку питання ? поставте знак >, < або =

1. $(A + B + B - \Gamma) : (\Gamma + Д) + Ж ? З \times \text{€}$, де :

А – нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати А годин на тиждень. (Кодекс законів про працю України, ст. 50).

Б, В – жінки, що мають дітей віком від Б до В років або дітей-інвалідів, не можуть залучатися до надурочних робіт або направлятися у відрядження без їх згоди. (Кодекс законів про працю України, ст. 177).

Г – кількість додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов. (Кодекс законів про працю України, ст. 41).

Г, Д – заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, встановлені у колективному договорі, але не рідше Г (разів) на місяць через проміжок часу, що не перевищує Д календарних днів. (Закон України «Про оплату праці», ст. 24).

Ж – заробітна плата працівникам за час відпустки виплачується не пізніше, ніж за Є (днів) до її початку. (Закон України «Про відпустки», ст. 21).

З – працівник може звернутися до комісії по трудових спорах у строк З (місяців) з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у спорах про виплату належної йому заробітної плати – без обмеження будь-яким строком. (Кодекс законів про працю України, ст. 225).

Є – молодим громадянам (віком від 15 до 28 років) після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше Є років. (Кодекс законів про працю України, ст. 197).

2. $A : (B + V) + G \times G ? D + Z - E$, де

А – надурочні роботи не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і А годин на рік. (Кодекс законів про працю України, ст. 65).

Б – щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як Б (календарних днів) за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору. (Кодекс законів про працю України, ст. 75).

В – для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, встановлюється скорочена тривалість робочого часу – не більш як В годин на тиждень. (Кодекс законів про працю України, ст. 51).

Г, Г – рішення комісії по трудових спорах підлягає виконанню роботодавцем у Г-денний строк по закінченні Г днів, передбачених на його оскарження. (Кодекс законів про працю України, ст. 229).

Д, Ж – при кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати Д процентів, а в окремих випадках (крім відрахувань аліментів на дітей та відбування виправних робіт) Ж процентів заробітної плати, яка належить до виплати працівникові. (Кодекс законів про працю України, ст. 128).

З – забороняється залучати працівників молодше З років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. (Кодекс законів про працю України, ст. 192).

Є – про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення роботодавець повинен повідомити працівника не пізніше як за Є (місяців) до їх запровадження або зміни. (Закон України «Про оплату праці», ст.29).

3. А : Б x В + Г ? Г –Д, де

А – тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як А (годин). (Кодекс законів про працю України, ст. 70).

Б – право працівника на щорічну відпустку повної тривалості у перший рік роботи надається після закінчення Б місяців безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації. (Кодекс законів про працю України, ст. 79).

В, Г – працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в В (місячний) строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в Г- (місячний) строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки. (Кодекс законів про працю України, ст. 233).

Г – за бажанням працівника частина щорічної відпустки замінюється грошовою компенсацією. При цьому тривалість наданої працівникові щорічної та додаткових відпусток не повинна бути менше ніж, Г (календарних днів). (Кодекс законів про працю України, ст. 83).

Д – за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано лише один з Д (кількість) заходів дисциплінарного стягнення. (Кодекс законів про працю України, ст. 147).

С3.15 – Основи трудового права України

Зміст заняття:

- 1.** Оплата праці.
- 2.** Трудова дисципліна та дисциплінарна відповідальність працівників.
- 3.** Порядок вирішення індивідуальних трудових спорів.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Роботу з підготовки до даного заняття варто почати із порівняння понять «оплата праці» та «заробітна плата». Слід запам'ятати, що перше поняття охоплює усі питання, пов'язані із нарахуванням конкретної суми (заробітної плати), яку працівник отримує за надану працю. Виходячи з цього, можна сказати, що «заробітна плата» – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Заробітна плата має свою структуру, тобто складається з трьох видів виплат. Також існує мінімальний рівень суми зарплати, менше якого не може нараховуватись ця винагорода (мінімальна зарплата). Процес нарахування заробітної плати організований за тарифною системою і залежить від того, яку систему – почасову чи відрядну використовує роботодавець.

При розгляді питання щодо трудової дисципліни необхідно з'ясувати, з чого вона складається і чим забезпечується. Слід запам'ятати, що основними способами її забезпечення є заохочення та стягнення. Процес, в ході якого накладаються стягнення, називається дисциплінарною відповідальністю. Підставою притягнення особи до такої відповідальності є наявність складу дисциплінарного проступку в діях особи.

Окремо слід розглянути поняття та види трудових спорів та з'ясувати способи їх вирішення. Завершити вивчення теми варто розглядом поняття пенсії та її видів.

Теми рефератів:

1. Особливості праці неповнолітніх.
2. Гендерна рівність у трудовому праві України.
3. Право на працю і способи його реалізації.
4. Дисциплінарна відповідальність працівників.

Питання для повторення:

1. Що собою являють надурочні роботи?
2. Як оплачується робота у нічний час?
3. Які види часу відпочинку вам відомі?
4. Які види відпусток встановлюються КЗпПУ?
5. Які в Україні святкові та неробочі дні?
6. Що входить до структури заробітної плати?
7. Що таке трудова дисципліна?
8. Які локальні нормативні акти встановлюють правила трудової дисципліни?
9. Які види дисциплінарних стягнень можуть застосовуватись за порушення трудової дисципліни?

10. Після сплину якого часу особа вважається такою, що не підлягає дисциплінарному стягненню?
11. Які види трудових спорів можуть розглядатися лише в судах?
12. Які строки встановлюються КППУ для звернення до уповноважених органів з питань захисту порушених трудових прав?
13. Що собою являє КТС?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Виконком міської ради прийняв рішення, згідно з яким кожен мешканець міста був зобов'язаний відпрацювати один день на громадських роботах з розчищення вулиць від снігу. Члени виконкому були одностайні в думці: наше місто ніхто, крім нас самих в належний стан не приведе. А яка ваша думка?

2. Адміністрація підприємства веде набір нових працівників для виконання підсобних робіт. На дверях відділу кадрів вивішено таке оголошення: «Перелік документів, обов'язкових для оформлення на роботу»:

- 1) паспорт;
  - 2) трудова книжка;
  - 3) атестат про середню освіту;
  - 4) довідка про партійну приналежність;
  - 5) медична довідка;
  - 6) довідка РЕУ про відсутність заборгованості з комунальних платежів
- Прокоментуйте зміст оголошення з правової точки зору.

3. Громадянин Р., прочитавши оголошення у газеті, звернувся до відділу кадрів підприємства з проханням прийняти його на роботу. Після бесіди йому запропонували прийти за остаточною відповіддю через кілька днів. Але коли він вдруге завітав, йому відмовили у прийнятті на роботу, пояснивши, що після його візиту до них звернувся інший кандидат, який має більший досвід роботи. Р. вважає це порушенням його прав і звернувся до суду. Яким має бути рішення суду?

4. Громадянин Петренко вперше влаштувався на роботу й через місяць при одержанні заробітної платні звернув увагу, що крім прибуткового податку з неї утримано ще якісь відсотки. У бухгалтерії йому відповіли, що це відрахування до Пенсійного фонду і Фонду страхування на випадок безробіття. «Але ж я не писав ніяких заяв, яке ви мали право утримувати з мене ці внески?» – розсердився Петренко. Як ви вважаєте, є порушення з боку бухгалтерії чи ні?

СЗ.16 – Основи кримінального права України

Зміст заняття:

1. Поняття, ознаки та склад злочину.
2. Стадії вчинення злочину та співучасть у вчиненні злочину.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

На початку вивчення десятої теми дисципліни необхідно дати визначення кримінального права як галузі національного права, встановити, які суспільні відносини регулюються його нормами, на яких принципах базується кримінальне законодавство, які з принципів закріплені в Кримінальному кодексі України, які з них містяться в Конституції України. Слід запам'ятати, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом України.

Що стосується злочину, то він, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини, але, на відміну від інших вчинків людини, він є посяганням на ті відносини, що склалися в суспільстві і охороняються законом про кримінальну відповідальність. Дайте визначення «злочину» та охарактеризуйте його ознаки, які відділяють злочин від інших правопорушень. Зверніть увагу на те, що єдиною підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності є склад злочину. Дайте визначення «складу злочину» та проаналізуйте його ознаки. Детально охарактеризуйте елементи складу злочину (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону). Запам'ятайте, що відсутність хоча б одного елементу складу злочину свідчить про відсутність складу злочину і, відповідно, особу в такому разі неможливо притягти до кримінальної відповідальності.

Вивчення питання про стадії вчинення злочину варто почати з того, що мається на увазі під цим поняттям. Зауважте, що відповідно до Кримінального кодексу України стадії злочину можуть мати місце лише у злочинах, вчинених з прямим умислом. Проаналізуйте, чому не можна виділити стадії у злочинах, які вчинені з необережною формою вини? Кримінальний кодекс України визначає злочинними і караними три стадії вчинення злочину, а саме: 1) готування до злочину (ст. 14 КК); 2) замах на злочин (ст. 15 КК), який разом з готуванням до злочину становлять незакінчений злочин; 3) закінчений злочин (ст. 13 КК). Дайте характеристику кожній стадії вчинення злочину. Кримінальний кодекс також передбачає, що до відповідальності можуть притягатися співучасники. Укажіть, хто є співучасником, які види співучасників і форми співучасті передбачені чинним кримінальним законодавством. Які особливості притягнення співучасників до кримінальної відповідальності?

Теми рефератів:

1. Презумпція невинуватості як принцип кримінального права України.
2. Латентність злочинності: причини та шляхи подолання.
3. Вплив кризових ситуацій (економічних, політичних, соціальних) на рівень та види злочинності.

Питання для повторення:

1. Як ви вважаєте, чому Кримінальний кодекс України визначено єдиним джерелом кримінального права?
2. За якими ознаками злочин відрізняється від адміністративного правопорушення?
3. Який вік кримінальної відповідальності встановлений у Кримінальному кодексі України?
4. Чи може бути притягнута до кримінальної відповідальності юридична особа за вчинення злочинів у господарській сфері?
5. Що означає осудність особи і яке значення вона має для притягнення до відповідальності?
6. Що є єдиною підставою для притягнення до кримінальної відповідальності?
7. Що означає малозначність діяння?
8. Які складові елементи входять до складу злочину?
9. Які обов'язкові ознаки мають мати злочини з матеріальним складом?
10. Які форми вини вам відомі? Охарактеризуйте їх.
11. У злочинах з якою форми вини виділяють стадії їх вчинення?
12. Чи притягується особа до відповідальності, якщо її затримали на стадії готування до злочину?
13. Що собою являє дієве каяття? Яке його значення?
14. Чи можна виділити стадії вчинення злочину у злочинах з необережною формою вини?
15. Що таке обставини, які виключають злочинність діяння?
16. Які ознаки співучасті характерні для такого явища?
17. Поясніть значення таких понять: «виконавець злочину», «організатор злочину», «підбурювач», «пособник».
18. Що собою являє ексцес виконавця? Які його види ви знаєте?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Представник вірменської торгівельної компанії, який працював у її Полтавській філії, скоїв злочин, який за законами Вірменії злочином не вважається, і був засуджений. Його земляки подали скаргу, бо вважають, що рішення суду є незаконним і засуджений постраждав лише через те, що

належить до числа осіб кавказької національності. Ця скарга перед вами, ваше рішення?

2. У хворого на грип під впливом високої температури стався тимчасовий розлад психіки, хоча до цього симптомів психічного захворювання не спостерігалось. Перебуваючи в цьому стані, він скоїв кримінальний злочин і тепер чекає на покарання. Покарають його чи ні?

3. Невідомий увечері намагався проникнути в чужий автомобіль, але не встиг цього зробити, бо спрацювала автосигналізація і він з переляку втік. Власник автомобіля наздогнав невідомого, затримав і викликав міліцію. Адвокат затриманого вимагає його звільнення, бо проникнення в автомобіль не відбулося. Власник автомобіля не згоден з цим: якби не сигналізація, вважає він, то його власності було б завдано шкоди. Хто правий?

4. Громадянин Дорохов, ідучи по центральному ринку, витягнув із кишені громадянина Зубенка гаманця, коли той, зігнувшись, зав'язував шнурки на черевиках. Через 2 хв. Зубенко помітив зникнення гаманця і підняв лемент. Черговий міліціонер затримав Дорохова через його підозрілу поведінку. При цьому у нього було знайдено гаманець, що належав Зубенкові. Дайте кваліфікацію діям Дорохова.

СЗ.17 – Основи кримінального права України

Зміст заняття:

1. Обставини, що виключають злочинність діяння.
2. Покарання та його види.

Методичні вказівки щодо самостійного вивчення теми:

Під час розгляду четвертого питання теми необхідно ще раз зосередити увагу на значенні суспільних явищ, що виключають злочинність діяння (необхідна оборона, затримання особи, яка вчинила злочин, крайня необхідність тощо). Треба запам'ятати, що ці обставини застосовуються лише за спеціальних умов, які передбачені Кримінальним кодексом, в результаті чого особа визнається невинною у вчиненні злочину. Порівняйте між собою поняття «виключення злочинності діяння» та «звільнення від кримінальної відповідальності». Запам'ятайте, що у другому випадку, особа визнається винною у вчиненні злочину, але звільняється від реального відбування покарання.

Розглядаючи останнє питання теми, необхідно проаналізувати визначення покарання і з'ясувати його характерні ознаки, які відрізняють покарання від інших примусових заходів. Слід також з'ясувати, що мається на

увазі під системою покарань і які види покарань передбачені Кримінальним кодексом України? Які з покарань є основними, додатковими і універсальними? Чи може суд застосовувати покарання, які не передбачені КК України? У межах цього питання необхідно вказати на підстави звільнення від покарання та його відбування. Чим відрізняється амністія від помилування? Що таке судимість і які правові наслідки вона тягне? Який порядок зняття та погашення судимості, в чому різниця?

Теми рефератів:

1. Проблема смертної кари: вітчизняний та зарубіжний досвід.
2. Криміналізація та декриміналізація в радянському та українському кримінальному праві.
3. Умовно-дострокове звільнення: підстави, умови та наслідки.
4. Строки давності в кримінальному праві України.

Питання для повторення:

1. Чим пояснюється підвищена відповідальність за злочини, вчинені за співучасті?
2. У чому полягає відмінність між необхідною обороною та уявною обороною?
3. За якими критеріями встановлюється перевищення меж необхідної оборони?
4. Що собою являють «організована група», «злочинна організація» та «попередня домовленість»?
5. Яке значення має інститут алібі в кримінальному праві?
6. Що собою являє «презумпція невинуватості»?
7. Які види покарань належать до основних, а які – до додаткових? Які з них можуть бути віднесені як до основних, так і до додаткових?
8. Які обставини пом'якшують, а які обтяжують відповідальність?
9. Які види покарань не можуть застосовуватись до неповнолітніх? Чому?
10. Що означає зняття і погашення судимості?
11. Які строки притягнення до кримінальної відповідальності встановлюються Кримінальним кодексом України?
12. Хто і в якому порядку може здійснювати помилування та амністію?

Задачі для закріплення теоретичного матеріалу:

1. Вакуленко, слюсар-інструментальщик 6-го розряду, який захоплювався художньою інкрустацією, виготовив фінського ножа, прикрасивши його граверним зображенням. Він досить часто носив ножа з собою, демонстрував його своїм знайомим, хизуючись власною майстерністю.

Однак, коли цього ножа було показано дільничному міліціонеру, то той його вилучив, посилаючись на ч 2 ст. 263 Кримінального кодексу України, норма якої забороняє виготовлення і носіння холодної зброї. Вакуленко заявив, що у нього ніяких злочинних намірів не було, а ніж він носив як предмет мистецтва. Як слід вирішити справу?

2. У одному із залів ресторану «Вітряк» проходило святкування 50-тирічного ювілею громадянина Захарова, а в другому залі відбувалося весілля Маслових. Із першого залу до другого завітав громадянин Турківчак, який був добряче напідпитку. Він зупинився біля музикантів і відправив свої природні потреби. Учасники свята почали обурюватися, на що Турківчак відреагував нецензурною лайкою. У відповідь на це два офіціанти силою відвели його на своє місце. Однак через кілька хвилин Турківчак повернувся знову із обрубком пляшки з-під шампанського. До нього знову підійшли офіціанти, щоб вгамувати бешкетника. Однак останній ударив пляшкою одного із офіціантів по голові, від чого той помер через кілька годин. Турківчак, після нанесення удару офіціанту, вирушив до свого залу, однак його наздогнав другий офіціант із стільцем у руках і вдарив по голові. Турківчак отримав струс мозку. Дайте юридичний аналіз ситуації.

3. Громадянин Петрик викрав із дачі Остапенка 150 кг. яблук загальною вартістю 750 грн. 30 вересня того ж року, попередньо домовившись із Хрущом, Петрик викрав із автомобіля Іванченка автомагнітолу, а 5 жовтня він проник у комору до громадянина Щерби і поцупив звідти велосипед. Дайте кваліфікацію дій Петрика і Хруща.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Основні підходи до праворозуміння.
2. Право в системі соціальних норм. Співвідношення права та моралі.
3. Поняття, ознаки, принципи та функції права.
4. Система права та система законодавства.
5. Джерела (форми) права.
6. Характеристика нормативно-правового акта як джерела права.
7. Поняття, ознаки, структура та види норм права.
8. Правові відносини.
9. Поняття, ознаки та види правомірної поведінки.
10. Поняття, ознаки, склад та види правопорушень.
11. Причини вчинення правопорушень та шляхи їх подолання.
12. Поняття, ознаки, принципи, функції та види юридичної відповідальності.
13. Теорії походження держави.
14. Передумови виникнення держави.
15. Поняття та ознаки держави.
16. Форми держави.
17. Функції держави та їх класифікація.
18. Механізм держави.
19. Правова держава.
20. Поняття, предмет і метод конституційного права України.
21. Поняття, юридичні властивості, функції та класифікація конституцій.
22. Поняття та юридичні властивості Конституції України.
23. Характеристика державного ладу в Україні.
24. Правовий статус Верховної Ради України.
25. Правовий статус Президента України.
26. Правовий статус Кабінету Міністрів України.
27. Судова система України.
28. Правосуддя в Україні та принципи його здійснення.
29. Система, порядок формування та повноваження Конституційного Суду України.
30. Правовий статус прокуратури України.
31. Правове регулювання діяльності адвокатури в Україні.
32. Правове регулювання діяльності нотаріату в Україні.
33. Виборче право та виборча система України.
34. Поняття, сутність та види виборів.
35. Принципи виборчого права.
36. Референдум в Україні.
37. Основні права, свободи та обов'язки особи і громадянина.
38. Поняття громадянства та принципи законодавства України про громадянство.
39. Підстави набуття українського громадянства.
40. Припинення українського громадянства.

41. Статус іноземців, осіб без громадянства, осіб з множинним громадянством та біженців в Україні.
42. Цивільне право як галузь права.
43. Цивільно-правові відносини, їх характеристика.
44. Суб'єкти цивільних правовідносин.
45. Здійснення цивільних прав і виконання обов'язків, їх захист.
46. Право власності в Україні та його захист.
47. Поняття та зміст зобов'язання.
48. Способи забезпечення виконання зобов'язань.
49. Припинення зобов'язання та правові наслідки порушення зобов'язання.
50. Поняття та види цивільно-правових договорів.
51. Цивільно-правова відповідальність.
52. Поняття шлюбу та порядок і умови його укладання.
53. Права та обов'язки подружжя.
54. Права та обов'язки батьків і дітей.
55. Позбавлення батьківських прав у сімейному праві.
56. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
57. Недійсність та припинення шлюбу.
58. Загальні положення про спадкування.
59. Спадкування за заповітом.
60. Спадкування за законом.
61. Здійснення та оформлення права на спадщину.
62. Поняття, предмет, метод та система трудового права України.
63. Поняття, сторони і зміст трудового договору.
64. Порядок прийому на роботу.
65. Підстави припинення трудового договору з ініціативи працівника.
66. Підстави припинення трудового договору з ініціативи роботодавця.
67. Робочий час у трудовому праві України.
68. Час відпочинку у трудовому праві України.
69. Оплата праці.
70. Трудова дисципліна та порядок накладення дисциплінарних стягнень.
71. Поняття, предмет, метод і система кримінального права України.
72. Поняття, ознаки та класифікація злочинів.
73. Склад злочину.
74. Стадії вчинення злочину.
75. Співучасть у вчиненні злочину.
76. Обставини, що виключають злочинність діяння.
77. Покарання та його види.
78. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативні акти

1. Господарський кодекс України в ред. 03.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Господарський процесуальний кодекс України в ред. 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
3. Житловий кодекс Української РСР в ред. 01.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України в ред. 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show.
5. Кодекс законів про працю України в ред. 09.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення в ред. 07.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
7. Конституція України в ред. 12.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
8. Кримінальний кодекс України в ред. 01.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show.
9. Про адвокатуру [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 19.11.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
10. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 01.10.2005. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
11. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 02.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
12. Про вибори Президента України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 02.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
13. Про громадянство України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 06.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
14. Про Конституційний Суд України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 13.06.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 01.01.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
16. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 05.01.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

17. Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 01.01.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
18. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 06.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
19. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 01.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
20. Про статус народного депутата України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 06.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
21. Про судоустрій України [Електронний ресурс] : Закон України в ред. 01.12.2012. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
22. Сімейний кодекс України в ред. 09.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
23. Цивільний кодекс України в ред. 19.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
24. Цивільний процесуальний кодекс України в ред. 01.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

Основна література

1. Большой юридический энциклопедический словарь / А. Б. Барихин. – М. : Книжный мир, 2006. – 720 с.
2. Карпенко Д. О. Основи трудового права : навчальний посібник / Д. О. Карпенко. – К. : А.С.К., 2003. – 656 с.
3. Кириченко В. М. Правознавство: модульний курс / В. М. Кириченко ; Мін-во освіти і науки України, Запорізький нац. техніч. ун-т. – К. : ЦУЛ, 2007. – 328 с.
4. Колодій А. М. Правознавство : навч. посібник / А. М. Колодій, І. В. Опришко, С. Е. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 640 с.
5. Котюк В. О. Основи держави і права : [навчальний посібник для абітурієнтів, студентів, учнів середніх шкіл і ліцеїв] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1998. – 320 с.
6. Основи держави і права / [за ред. В. В. Сухоноса]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 909 с.
7. Основи правознавства України : навчальний посібник / С. В. Ківалов [та ін.]. – Х. : Одісей, 2002. – 304 с.
8. Основы государства и права : учебное пособие / Московская гос. юр. академия ; ред. О. Е. Кутафин. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1997. – 344 с.

9. Основи правознавства України : учебное пособие / С. В. Кивалов [и др.] ; Мин-во образования и науки Украины, Одесская нац. юр. академия. – 5-е изд. – Х. : Одиссей, 2005. – 384 с.
10. Правознавство : курс лекцій / [уклад.: І. В. Тимошенко, А. Л. Чернявський] ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 228 с.
11. Правознавство : метод. вказівки : для студ. 3 курсу економ. спец. заочної форми навчання / НБУ, Українська академія банківської справи Національного банку України, Каф-ра державно-правових дисциплін ; уклад. І. В. Тимошенко. – Суми : УАБС НБУ, 2004. – 34 с.
12. Правознавство : модульний курс / В. М. Кириченко ; Мін-во освіти і науки України, Запорізький нац. техніч. ун-т. – К. : ЦНЛ, 2007. – 328 с.
13. Правознавство : навчальний посібник / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; ред. В. В. Копейчиков. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 704 с.
14. Правознавство : підручник / Мін-во освіти і науки України ; ред. В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 752 с.
15. Правознавство : підручник / Мін-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К. : Правова єдність, 2008. – 790 с.
16. Правознавство : підручник / Мін-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – 2-ге вид., доп. – К. : Правова єдність, 2009. – 792 с.
17. Правознавство : підручник / Мін-во освіти і науки України, КНЕУ ; ред. В. Ф. Опришко. – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.
18. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник / П. М. Рабінович. – 5-те вид., зі змінами. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
19. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учебник / Л. И. Спиридонов. – М. : Проспект, 2001. – 304 с.
20. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. – М. : НОРМА, 1996. – 432 с.
21. Трофимова З. В. Основи правоведения. Вопросы. Тесты. Задания. Кроссворды : учебное пособие / З. В. Трофимова. – Донецк : Академия, 1998. – 192 с.
22. Хрестоматія з правознавства : навчальний посібник / Мін-во освіти і науки України ; [упор. Л. О. Лоха]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
23. Шпиталенко Г. А. Основи правознавства : навчальний посібник / Г. А. Шпиталенко, Р. Б. Шпиталенко. – 5-те вид. – К. : Каравела, 2008. – 376 с.

Додаткова література

1. Аваков А. Конституція як основа для побудови правової та демократичної держави / А. Аваков // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 3. – С. 33-34.
2. Бабенко, К. А. Конституційне закріплення демократичних основ організації державної влади (теорія і практика реалізації) / К. А. Бабенко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 4. – С. 68-74.
3. Балінський О. В. Міжнародні правові стандарти та їх роль у правовому розвитку в умовах глобалізації / О. В. Балінський // Держава і право. – 2006. – № 2. – С. 463-470.
4. Батанов Ю. О. Статут територіальної громади – основний нормативний акт місцевого самоврядування / О. Батанов // Право України. – 2004. – № 7. – С. 30-35.
5. Бері В. Регламент Верховної Ради України – процедурно-правова основа реалізації функції парламенту / В. Бері // Право України. – 2005. – № 11. – С. 103-107.
6. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : монографія / Р. В. Вереша. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.
7. Гетьман А. Б. Конституційно-правові основи адміністративно-територіального устрою України / А. Б. Гетьман // Держава і право. – 2008. – № 2. – С. 175-180.
8. Головащенко О. Громадянське суспільство як основа у становленні правової держави / О. Головащенко // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 3. – С. 126-128.
9. Гудзь Л. Правопорушення на виборах: основні форми вияву, методи боротьби та профілактики / Л. Гудзь // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 150-154.
10. Добродумов П. О. Конституційно-правові основи економічної системи України / П. Добродумов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 88-92.
11. Заморська Л. Норма права як основний елемент системи права / Л. Заморська // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 42-45.
12. Ковальчук Я. Основні аспекти співвідношення між спадкуванням за заповітом і спадкуванням за законом / Я. Ковальчук // Юридичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 54-55.
13. Комарницький Д. С. Юридична відповідальність держави перед особою як основа побудови соціальної та правової держави в Україні / Д. С. Комарницький // Держава і право. – 2007. – № 3. – С. 104-109.

14. Кримінальне право України (Загальна частина) : навчальний посібник / І. В. Хохлова, О. П. Шем'яков ; Мін-во освіти і науки України, Макіївський економіко-гуманітарний ін-т. – К. : ЦНЛ, 2006. – 272 с.
15. Лук'янець Д. М. Філософські основи і концептуальна модель юридичної відповідальності / Д. М. Лук'янець // Юридична Україна. – 2006. – № 4. – С. 4-12.
16. Мовчан А. Критерії добору кадрів при прийнятті на роботу як основа реалізації права на працю / А. Мовчан // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 43-47.
17. Основи трудового права України: підручник / ред. П. Д. Пилипенко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Магнолія плюс, 2006. – 280 с.
18. Приходько С. Захист прав працівників при масових звільненнях / С. Приходько // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 11. – С. 103-110.
19. Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України / В. Сташис // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2. – С. 612-626.
20. Фролов Ю. Держава – основний організаційно-правовий гарант забезпечення реалізації, охорони та захисту економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 57-60.
21. Шаповал В. Сучасні характеристики конституції як основного закону держави / В. Шаповал // Право України. – 2008. – № 10. – С. 4-12.
22. Щербина В. Про основоположні принципи трудового права України / В. Щербина // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 1. – С. 13-17.

Підп. до друку 22.05.2013. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 3,0. Тираж 30 пр. Вид. № 30.

ВВП «Мрія» ТОВ, 40000, м. Суми, вул. Кузнечна, 2.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру України:
серія ДК, № 36.